

**CURRENT RESEARCH
IN AFRICAN STUDIES**

CURRENT RESEARCH IN AFRICAN STUDIES

Papers in Honour of *Mwalimu*
Dr. Eugeniusz Rzewuski

edited by

Iwona Kraska-Szlenk and Beata Wójtowicz

Warsaw 2014

This book was financed by the Faculty of Oriental Studies the University of Warsaw,
Vice-rector of University of Warsaw and Warsaw University Fundation

Reviewed by:

English text proofread by Elizabeth Reddington

Cover design: Agnieszka Miłaszewicz

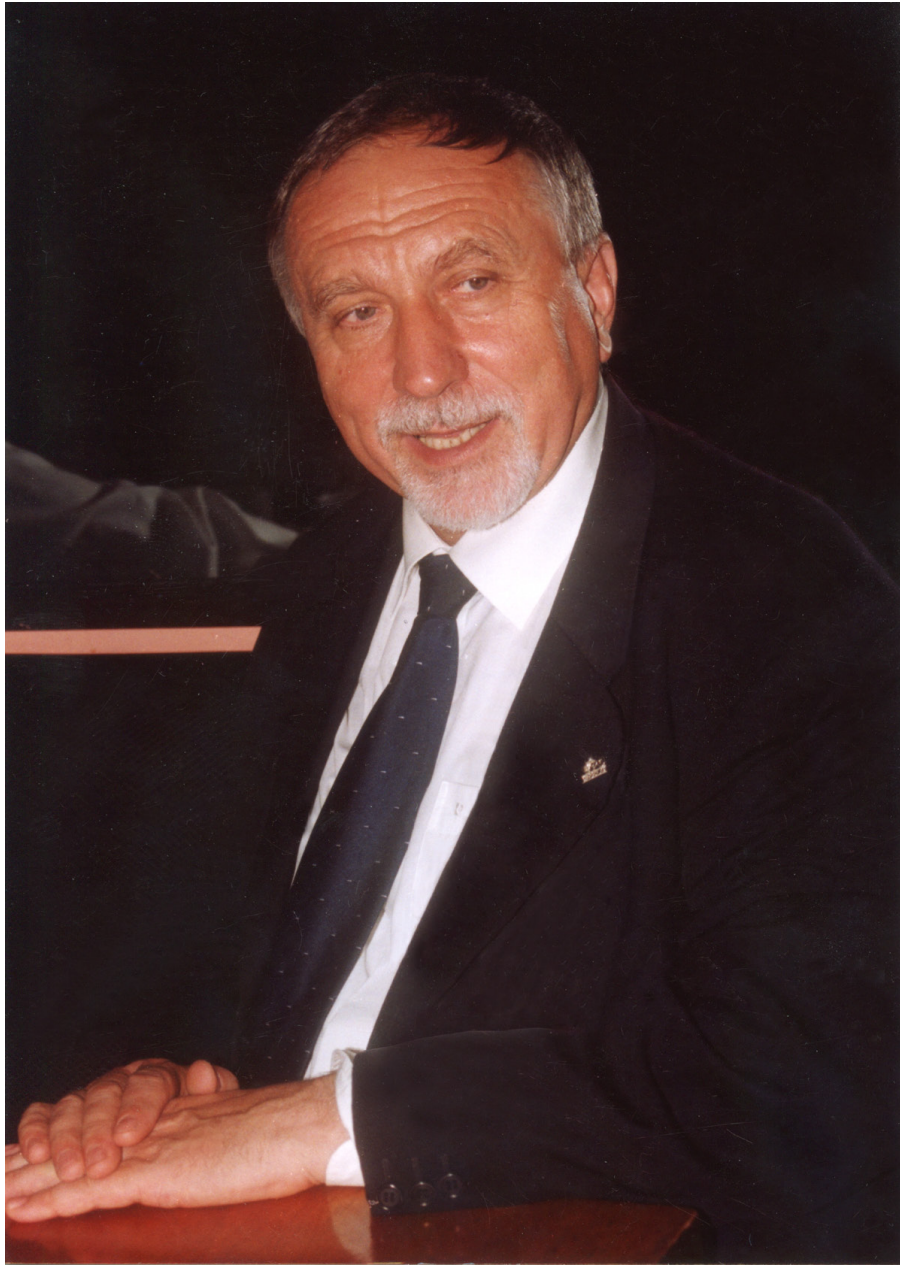
Na okładce:

© Copyright by Contributors for their respective articles and Dom Wydawniczy Elipsa,
Warsaw 2014

ISBN 978-83-7151-

Typesetting and printed by:
Dom Wydawniczy ELIPSA
ul. Inflancka 15/198, 00-189 Warszawa
tel./fax 22 635 03 01, 22 635 17 85
e-mail: elipsa@elipsa.pl, www.elipsa.pl

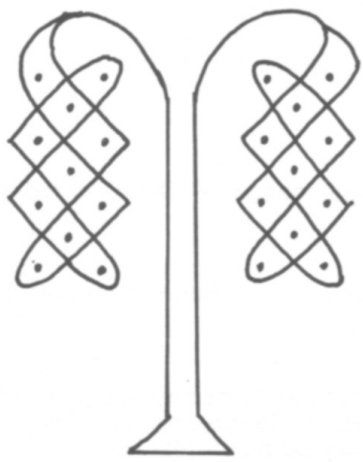
Dr. Eugeniusz Rzewuski

Contents

Editors' preface	11
Stanisław Piłaszewicz <i>Dr Eugeniusz Rzewuski – Portrait of the Scholar</i>	13
Perpetua Goncalves, Adelina Gouveia <i>“Geração da independência” de Moçambique</i>	17
Publications of Eugeniusz Rzewuski	19
Zuzanna Augustyniak <i>Konstytucja Cesarstwa Etiopskiego z 1930 roku – pierwszy krok ku modernizacji państwa czy próba wprowadzenia monarchii absolutnej?</i> . . .	25
Sergio Baldi, Kyallo Wadi Wamitila <i>Ideophones in Swahili: a preliminary survey</i>	39
Maud Devos, Thilo C. Schadeberg <i>How did Shangaji come to be a nasal language?</i>	61
Renata Diaz-Szmidt <i>The image of women in the novels of the first generation of Mozambican and Equato-Guinean women writers</i>	83
Zygmunt Frajzyngier <i>The limitative anaphors</i>	93
Bernd Heine, Christa König, Karsten Legère <i>What does it mean to be an endangered language? The state of Akie, a Tanzanian language</i>	107

Arvi Hurskainen	
<i>Use of English words in Tanzanian Parliament discussions</i>	123
Jakub Jankowski	
<i>Quem é e quem foi o Xiconhoca? Vigilância sobre o protagonista</i>	133
Anna Kalewska	
<i>O cinema angolano entre o colonialismo português e a emancipação identitária africana</i>	149
Iwona Kraska-Szlenk	
<i>Swahili embodied metaphors in the domain of family and community relations</i>	163
Marcin Krawczuk	
<i>Some remarks on the Ethiopic martyrdom of St. Hripsime</i>	175
Michel Lafon	
<i>The vexed question of African languages in education. An if a solution lay in front of us? Revisiting Orality for an authentic African future</i>	183
Sozinho Francisco Matsinhe	
<i>The Perils and Prospects of Bilingual Education in Africa with Special Reference to Mozambique</i>	209
Gudrun Mieke	
<i>Nasal(ised) vowels in Gur (Voltaic) languages: an assessment report</i>	229
Armindo A. Ngunga	
<i>One language, two phonologies: The case of moraic nasals in Ciyaawo</i>	251
Marek Pawełczak	
<i>Śmierć kapitana Brownrigga a schyłek rządów plantatorów na Pembie</i>	269
Nina Pawlak	
<i>Językowe modele osoby w hausa i ich kontekst kulturowy</i>	283
Stanisław Piłaszewicz	
<i>Bature Tanimu Gagare: działacz społeczny i pisarz</i>	301
Annachiara Raia	
<i>Remarks on the Swahili – ‘Ajami manuscripts structure and orthography of the Utendi wa Yusuf</i>	313

Hanna Rubinkowska-Anioł, Ewa Wołk <i>Etiopski intelektualista i jego dzieło – pomiędzy oraturą a literaturą</i>	331
Bento Siteo <i>Escrevendo nas nossas linguaculturas</i>	347
Krzysztof Trzcіński <i>Słów kilka o potencjalnej przydatności indyjskich rozwiązań politycznych dla demokratyzacji państw Afryki Subsaharyjskiej</i>	355
Michał Tymowski <i>Tuat – pielgrzymi, foggary i el-kijal (fragmenty dziennika pisanego w czasie II Akademickiej wyprawy Afrykańskiej Sahara 74)</i>	367
Rainer Vossen <i>Animal names in Nilotic and Khoisan languages from a comparative-reconstructive perspective</i>	377
Izabela Will <i>Quo vadis, Nollywood?</i>	393
Rafał Wiśniewski <i>Africans in the eyes of Poles. Conclusions of the Polish Assessment of Values and Attitudes and other empirical studies</i>	403
Beata Wójtowicz <i>A glimpse at the history of Swahili lexicography</i>	413
Spis zdjęć	427

Editors' preface

Dr. Eugeniusz Rzewuski

Portrait of the Scholar

Eugeniusz Rzewuski, an outstanding scholar and diplomat, belongs to the most prominent Polish Africanists, specialising in the field of the Swahili language, literature and culture, and making research on Portuguese Creole languages of Africa.

He was born in Lublin on November 19th, 1944. His parents were white-collar workers: his father exercised profession of an agriculture engineer, and his mother was a teacher. After the Second World War the whole family moved to Wrocław, where E. Rzewuski had been living since June 1946 up to October 1962. In that town he completed his primary, and then the secondary education in a Grammar School (Liceum Ogólnokształcące).

Having received the General Certificate of Education, in 1962 he passed an entrance examination and was admitted to the Department of Semitic Studies, University of Warsaw. As an excellent student in the field of African philology, he graduated in 1967 having submitted an M.A. thesis entitled „Structure of the Noun in the Kingwana Dialect” which was supervised by Professor Stefan Strelcyn. With the highest mark he got his M.A. diploma in African Studies.

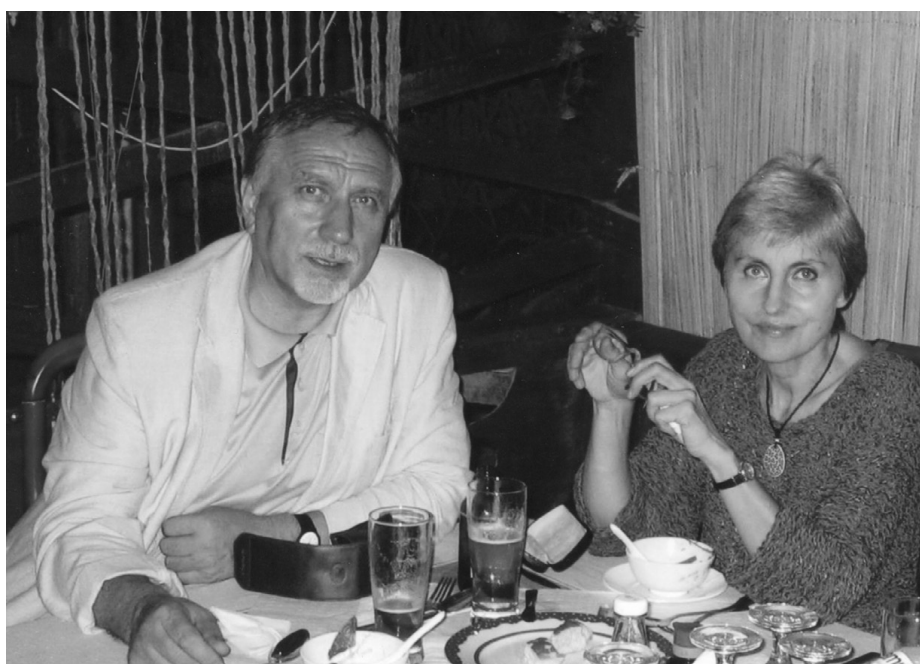
In 1967/68 E. Rzewuski undertook assistant preparatory studies and in 1968/72 continued his research at the Ph.D. level in the Institute of Oriental Studies, University of Warsaw. In the meantime the Department of African Studies, State University of Leningrad (now Petersburg) offered him a six months research internship under the supervision of Professor Dmitri Ol’derogge. In 1972 he was awarded Ph.D. degree with the thesis on „Nominal Roots in Word-Formation Structures in Swahili” which was written under the supervision of Professor Witold Tyloch.

Eugeniusz somewhere in Africa during the 1972/73 AWA expedition

Having defended his Ph.D. thesis, E. Rzewuski was employed in the Department of African and Semitic Studies (a mutation of the Department of Semitic Studies, now Department of African Languages and Cultures). From February, 1974 he has been Assistant Professor (adiunkt) and then Senior Lecturer (starszy wykładowca) in the Department.

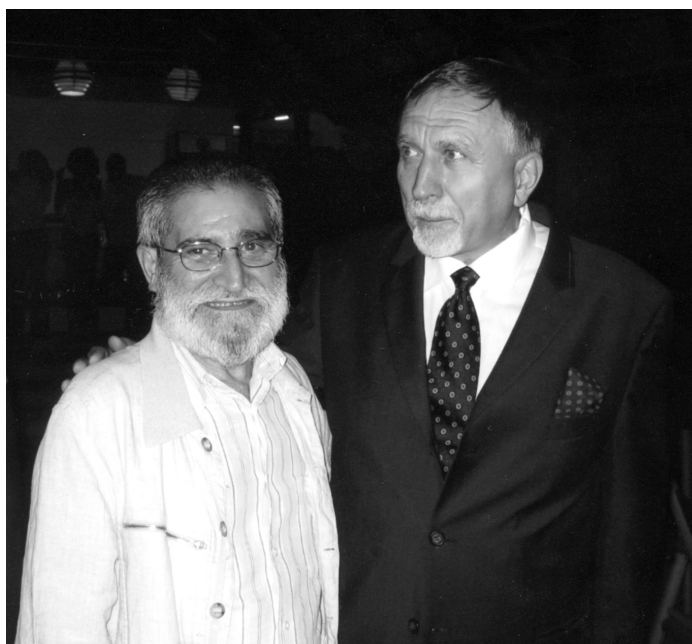
During his academic career he was engaged in many research trips and visits. In 1972/73 he took the lead of a scientific expedition which was organised by the former African Studies Centre (now Institute of Regional and Global Studies), University of Warsaw. The expedition overran some 13 African countries. For 6 years, in 1977–1983 he was an Assistant Professor in Eduardo Mondlane University, Maputo

Eugeniusz with his wife Ewa, Luanda, Angola, September 2004

(Mozambique), where he has founded the famous Centre for the Study of Mozambican Languages. And then in 1991 he was Visiting Professor at the Universidade Nova de Lisboa and Escola Superior de Educaçao in Santarém (Portugal). In the frame of the Erasmus mobility program he visited many universities like Lisbon, Helsinki, Naples, Nice and others. He represented the University of Warsaw on numerous national and international conferences.

Being deeply engaged in the promotion of African cultures and languages, he became a member of many societies and boards like Polish Oriental Studies Society, African Language Association of Southern Africa and Global Development Research Group (Poland). His was the idea of setting up the Polish Association of African Studies. He belonged to its founding members and in 1999–2002 functioned as its chairman. Thanks to his initiative the Association started to publish its bulletin „Afryka” which later on was transformed into a real scientific journal. In 1994–1995 and 2000–2002 he was member of its Editorial Board. Recently, the Students’ Circle for African Studies, Jagiellonian University (Cracow), nominated him its Honorary Patron.

Eugeniusz with the Angolan writer Pepetela (Artur Carlos Maurício Pestana), Luanda, Angola, July 2006

Dr Eugeniusz Rzewuski was teaching many subjects: Introduction to African language studies; Language and society in Africa; Language, culture and society in Lusophone Africa; Swahili language (practical courses, various levels); Swahili in the media – audiotexts; Swahili text sources for East African history; Leisure in cultures of Africa (seminar); Indian Ocean ties with Africa’; and seminars for B.A. and M.A. theses. His ongoing research encompasses: Swahili language and culture in Mozambique’ Language policy in education in Mozambique; Swahili chronicles; and Creole languages of Africa.

Apart from scientific research, he answered the request of the Polish government which charged him with numerous diplomatic missions and duties.

Ambassador E. Rzewuski with the President of Angola, Eduardo Dos Santos, Luanda, Angola, January 2006

In 1995–1999 he was Chargé d’Affaires and Counsellor of the Polish Embassy in Dar es-Salaam. When Council of Africa, an advisory body to the Minister of Foreign Affairs was established, in 2001–2002 he was its chairman. In 2003–2006 E. Rzewuski was Ambassador of the Republic of Poland to Angola. After his return from the diplomatic mission, in 2007–2008 he served as a desk officer for Africa in the Ministry of Foreign Affairs.

Eugeniusz with Saba, at friends place in Tuchlin, Poland, September 2006

For the merits in the field of African studies, in 1987 Ministry of Education decorated E. Rzewuski with the Medal of the National Education Commission. The Foundation Afryka Inaczej (Africa in another Way) honoured him with aFrykas 2010, a prize for promotion of African subject matters and Polish-African dialogue in Poland.

Stanisław Pitaszewicz

“Geração da independência” de Moçambique

O Eugeniusz faz parte do que gostaríamos de chamar a “geração da independência” -de Moçambique, entenda-se.

A geração da independência não tinha nacionalidade nem idade, e muito menos cor. A geração da independência não actuava em nome de um partido político, estava simples e “naturalmente” unida por ideais comuns.

A geração da independência partilhava sonhos e utopias para um país em que tudo (ou quase tudo) parecia estar por fazer.

Moçambique era a pátria da geração da independência, uma geração feita de gente cheia de energia e esperança, com muitas causas a defender e metas a atingir, mesmo sem ter muito claro como agir, nem que caminhos trilhar...

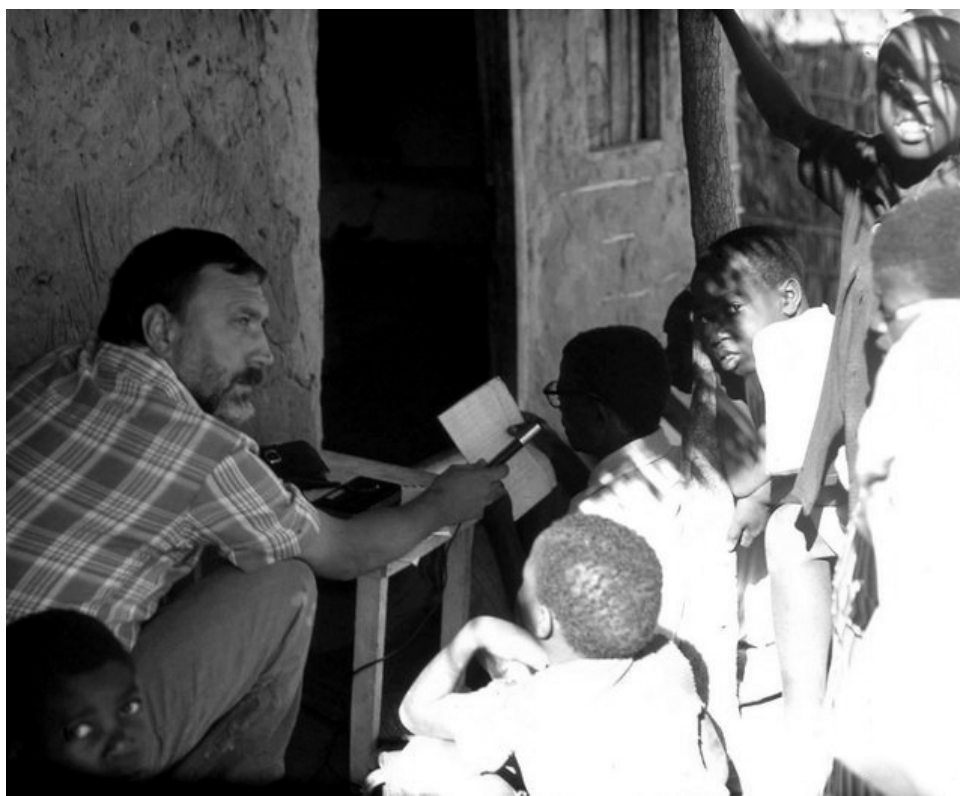
A geração da independência sentia-se capaz de enfrentar todas as adversidades e acreditava que sonhos podem ser realidade.

Na nossa memória, o Eugeniusz faz parte da geração da independência.

Numa época em que sentíamos, com grande preocupação, o abandono a que estavam votadas as “nossas” línguas – vistas como uma ameaça para a tão proclamada “unidade nacional” – apareceu este companheiro, mais experiente que a maior parte de nós, com projetos concretos que tinham como pano de fundo um grande respeito e também um conhecimento real das línguas bantu.

Para nós, o NELIMO – cuja criação é indissociável do Eugeniusz – surge, neste cenário de medos e silêncios, como a primeira manifestação de celebrar não só as línguas moçambicanas como as comunidades que as falam e também as suas culturas.

Para nós, o Eugeniusz foi uma peça chave em direcção ao reconhecimento efectivo das línguas bantu como veículo das mundivivências mais profundas das comunidades que as criaram e as mantiveram vivas, contra ventos e marés adversos!

Eugeniusz with children in Kiwiya, Mozambique, 1988

Numa época em que sentíamos que as nossas línguas eram relegadas para mais tarde, para um “depois” de garantida a unidade nacional, apareceu este companheiro, “o príncipe das czardas” como alguém lhe chamou (misturando Hungria e Polónia, aqueles países “longe”), com projetos que nos apontavam caminhos possíveis e realizáveis...

O Eugeniusz ajudou-nos a perceber que as línguas, como as pessoas, cabem todas no mesmo país e que todas elas nos tornam maiores e também mais humanos!

Perpetua Goncalves e Adelina Gouveia

Publications of Eugeniusz Rzewuski

Books and monographs

- 1978, *Azania Zamani. Mity, legendy i tradycje ludów Afryki Wschodniej*, Warszawa, Iskry, 355 pp.
- , jointly with M. Ferreira, *Antologia da literatura africana da lingua portuguesa. 1ª parte: Poesia*, 520 pp. (mimeographed)
- 1991, Editor jointly with S. Piłaszewicz, “Unwritten Testimonies of the African Past”, *Orientalia Varsoviensia*, 2, Warszawa, WUW, 226 pp.
- 2004, jointly with S. Piłaszewicz, *Wstęp do afrykanistyki*, Warszawa, WUW, 220 pp. [2nd edition]
- 2010, Editor, *Języki, kultury i społeczeństwa Afryki w procesie przemian, Referaty sesji naukowej zorganizowanej w dniu 4 grudnia 2009 r. z okazji 40-lecia afrykanistyki w strukturach UW*, Warszawa, Katedra Języków i Kultur Afryki, 155 pp.

Articles

- 1969, “Szkolnictwo w Etiopii”, in: *Szkolnictwo krajów rozwijających się. Materiały z seminarium prowadzonego w 1967/68 pod kierunkiem Z. Komorowskiego*, Warszawa, PWN, 39–70
- 1974, “Asili ya Bangwana – Origine des Bangwana. Enregistrements de la tradition orale relative à l’histoire de la communauté musulmane de Kisangani”, *Afr. Bull.*, 21, 117–146
- , “Denominative verbal bases in Swahili”, *Afr. Bull.*, 20, 73–89
- 1975, “Phonetic structure of Swahili nominal roots”, *Kiswahili*, 45/1, 10–15

- 1976, "Źródła rodzime (kroniki i tradycja ustna) do historii cywilizacji suahili X–XVII w. (wstęp, przekład fragmentów tekstu, przypisy)", 45 pp. (mimeographed)
- 1978, "Vocabulário básico kimwani-português-inglês", Maputo, Universidade Eduardo Mondlane, Faculdade de Letras, 62 pp. (mimeographed)
- 1979, "Bibliografia linguística de Moçambique (verção provisória)", Maputo, Faculdade de Letras, Universidade Eduardo Mondlane, 20 pp. (mimeographed)
- 1985, "Problemy funkcjonowania szkolnictwa w wielojęzycznych krajach Afryki", in: *Dialogi o Trzecim Świecie*, II, UW, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych, Instytut Krajów Rozwijających się, 97–102
- 1987, "Peryferie w centrum uwagi – nowy ład informacyjny w Mozambiku", *Przekazy i Opinie*, 49/50, 193–202
- 1988, "Du nouveau sur la langue kibira (Zaïre du nord-est)", *Afr. Bull.*, 35, 81–93
- 1989, jointly with P. Afido, "Proposta da ortografia da lingua kimwani", in: *Relatório do 1º Seminário sobre Padronização de Línguas Moçambicanas*, NELIMO, Universidade Eduardo Mondlane, 9-17
- 1991, "Language policy and initial steps towards language standardization in Lusophone African countries", in: N. Cyffer, K. Schubert, H.I. Weier, E. Wolff (eds), *Language Standardization in Africa – Sprachstandardisierung in Afrika – Standardisation des langues en Afrique*, Hamburg, Helmut Buske Verlag, 171–181
- , "Mother tongue – father tongue convergence: on swahilization and deswahilization in Mozambique", in: J.R. Dow, Th. Stolz (eds), *Akten des 7. Essener Kolloquiums über 'Minoritätensprachen / Sprachminoritäten', vom 14–17.06.1990 an der Universität Essen*, Bochum, Universitätsverlag Dr. N. Brockmeyer, 267–305
- , "Origins of the Tungi sultanate in the light of the local traditions", in: S. Piłaszewicz, E. Rzewuski (eds), "Unwritten Testimonies of the African Past", *Orientalia Varsoviensia*, 2, 193–214
- 1994, "Afryka w sieci – sieć w Afryce: *Navigare necesse est*. Afrykanistyczna książka adresowa poczty elektronicznej. Korpus elektronicznych tekstów suahili. Słownik języka suahili dostępny w internecie. Projekt CBOLD", *Afryka*, 2, 76–94
- , "Cechy strukturalne języków afrykańskich", in: S. Piłaszewicz, *Wstęp do afrykanistyki*, Warszawa, WUW, 45–73
- , "Języki bantu i pochodzenie języka suahili", in: S. Piłaszewicz, *Wstęp do afrykanistyki*, Warszawa, WUW, 139–162

- , jointly with J. Mantel-Niećko, “From individuals to the galaxy of mankind: East-West-South co-operation for democracy and human development”, *SDALC*, 16, 38–60
- 2010, “*Disce puer/puella linguam bantam*. Reforma językowej polityki oświatowej w Mozambiku”, in: E. Rzewuski (ed.), *Języki, kultury i społeczeństwa Afryki w procesie przemian*, Warszawa, Katedra Języków i Kultur Afryki, 83–109; <http://www.afrykanistyka.uw.edu.pl/pliki/files/publikacje>
- , “Skąd przybywasz mozambicka siostrze?”, afterword to: R. Diaz-Szmidt, *Muthiana orera, onroa vayi? Dokąd idziesz, piękna kobieto? Przemiany tożsamości kobiecej w powieściach mozambickiej pisarki Pauliny Chiziane*, Warszawa, Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego i Instytut Studiów Iberyjskich i Iberoamerykańskich UW, 245-252
- , jointly with N. Pawlak, „Wstęp”, in: E. Rzewuski (ed.), *Języki, kultury i społeczeństwa Afryki w procesie przemian*, Warszawa, Katedra Języków i Kultur Afryki UW, 7–12; <http://www.afrykanistyka.uw.edu.pl/pliki/files/publikacje>
- 2011, “Angola”, in: M. Jackowska, H. Rubinkowska (eds), *Gry i zabawy afrykańskie*, Warszawa, Dom Wydawniczy Elipsa, 175–195, 294–303 + 2 Power Point presentations: Angola.pps i Angolaćwiczenia.pps; <http://www.orient.uw.edu.pl/AFRYKA /Gry%20i%20zabawy%20afrykanskie.pdf>

Reviews and varia

- 1969, “R. Ohly, *Problemy współczesnej literatury Bantu*”, *Afr. Bull.*, 11, 145
- 1971, “40-lecie Instytutu Badań Języka Suahili w Dar-es-Salaam”, *PO*, 1, 78f.
- 1972, “Prof. Wilfried Howell Whiteley”, *PO*, 2, 177f.
- 1974, “I Akademska Wyprawa Afrykańska”, *Roczniki UW*, XXIII, 275–279
- 1976, “A. Retel-Laurentin, S. Horvath, *Les noms de naissance – indicateurs de la situation familiale et sociale en Afrique Noire*”, *PO*, 3, 295f.
- , “*Current Trends in Linguistics*, 7, ‘Linguistics in Sub-Saharan Africa’”, *PO*, 1, 74–78
- , foreword to: A. Wińcza, *Wspaniali Masajowie*, Katowice, Wydawnictwo Śląsk, 7–18
- , “P.-F. Lacroix, *L’expression du temps dans quelques langues de l’Ouest africain*”, *PO*, 3, 296–298
- , “R. Ohly, *Języki Afryki*”, *PO*, 1, 71–75
- 1977, “Jazykovaja situacija v stranach Afriki”, *PO*, 1, 68–70
- 1978, “Manfred Kuder, *Moçambique – eine geographische, soziale und wirtschaftliche Landeskunde*”, *PIA*, 2, 147f.

- 1985, "P.A. Prata, *A influencia da lingua portuguesa sobre o suahili e quatro linguas de Moçambique*", *Revista Internacional de Estudos Africanos*, 3, 213–220
- 1986, "Swahili Language and Society, *Notes and News*, 1/1984, Institut für Afrikanistik der Universität Wien", *PO*, 1–4, 159f.
- 1987, "Dmitrij Aleksiejewicz Olderogge (1903–1987)", *PO*, 3, 393f.
- , "M.J.C. Diniz, *Analise de erros na frase relativa*, Universidade Eduardo Mondlane, 1986, (M.A. thesis, unpubl.)", *Limani. Linguistica e literatura. Revista do Departamento de Letras Modernas, Universidade Eduardo Mondlane*, 2, 109–113
- 1994, "Trends in the Historical Study of African Languages. Hamburg, 4–7 September, 1994, Organizator: Seminarium Języków i Kultur Afrykańskich w Hamburgu", *Afryka*, 1, 20–22
- 1995, "Międzynarodowe kolokwium 'Opisywanie i nauczanie historii Afryki. Construção e ensino da historia de África', Lizboa, 07–09 czerwca 1994", *Africa*, 2, 48–53
- , "Pierwszy Światowy Kongres Językoznawstwa Afrykańskiego (1st World Congress of African Linguistics, Kwaluseni Swaziland), 18–22 lipca 1994", *Afryka*, 2, 53–56
- 2001, "Aleksander Ferenc 1945–2001 – 'nie wszystkim umarł'", *Afryka*, 12, 1f.
- , "R. Ohly: *Herero Ecology: The Literary Impact*, 2000, Warszawa, Dialog, 279 pp.", *Afryka*, 12, 110f.
- 2007, afterword ("Safari z Ezopem") and academic consultation to: *26 bajek z Afryki. Ze zdjęciami Ryszarda Kapuścińskiego*, Warszawa, Biblioteka Gazety Wyborczej/ Green Gallery, 120–122
- 2008, preface to: Mia Couto, *Naszyjnik z opowiadań*, Warszawa, Instytut Studiów Iberyjskich i Iberoamerykańskich UW jointly with Muzeum Historii Polskiego Ruchu Ludowego, 5–10
- , "Ricardo z wojskowego jeepa", preface to: R. Kapuściński „Jeszcze dzień życia", Warszawa, Biblioteka Gazety Wyborczej, 5–8
- 2011, "Wspomnienie o Lewisie Nkosi", *Afryka*, 33, 86–89
- 2012, "Pięć rozwiedzionych żon poligamisty" (interviewed by M. Lipszyc), *LS*, special issue 'LuzoAfryka', 5-6/2012, 376–397

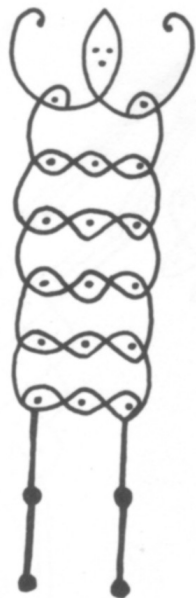
Unpublished conference papers

- 1980, jointly with J.M.M. Katupha, "Contribution to the study of language and culture contact on the East African Coast – the case of loan-words of Arabic and Swahili origin in Makua", paper presented at the 2nd

- International Conference of Kiswahili Writers, Dar-es-Salaam, 15th–17th May, 1980, 12 pp.
- 1982, “Contrastive lexicology as the basis for bilingual lexicography”, lecture held on Training Course in Lexicography, 23rd Nov.–3rd Dec., 1982, EACROTANAL, Zanzibar, 12 pp.
- 1985, “Apartheid w polityce językowej RPA”, paper presented at the Conference of the Polish Oriental Society, December, 1985, Warsaw, 8 pp.
- , “Language factor in nation building and social stratification – the case of Mozambique and some comparisons with other officially Portuguese-speaking African countries”, working paper presented at the seminar ‘Klassen und Ethnizität’, organized by the Arbeitskreis Portugiesischsprachiges Afrika (APSA), Nordwalde b. Münster, 12th–14th Feb., 1985, 17 pp.
- , “Polityka językowa w Afryce – próba bilansu”, paper presented at the International Conference ‘25 lat niepodległości Afryki’, 12th–14th Dec., 1985, Warsaw, 5 pp.

Translations

- 1968, Kashkash, “Strzeż się cudzych żon”, *PO*, 4, 347–352
- 1970, “Przysłowia suahili”, *PO*, 3, 232 and 238
- , Shaaban Robert, “Po latach 50”, *PO*, 3, 229–231
- , “Z poezji suahili”, *PO*, 3, 223–228
- 1974, “Przysłowia suahili”, *PO*, 2, 122 and 130
- 1975, E.N. Hussein, “Kindzeketile”, *Dialog*, 3, 45–66
- 1976, E. Kezilahabi, “Rosa Mistika”, 20 pp. (mimeographed)
- (all the translations from Swahili)

Konstytucja Cesarstwa Etiopskiego z 1930 roku – pierwszy krok ku modernizacji państwa czy próba wprowadzenia monarchii absolutnej?

Początek lat 30-tych XX wieku był czasem wielkich zmian w Cesarstwie Etiopskim. 2 kwietnia 1930 roku na atak serca zmarła cesarzowa Zeuditu,¹ a dwa dni później *ras*² Teferi Mekonnyn, przyjmąwszy imię Hajle Syllasje I, został ogłoszony cesarzem Etiopii. Koronacja nowego cesarza odbyła się dopiero pół roku później, 2 września 1930 roku. Ceremonia została starannie zaplanowana już dużo wcześniej, a jej głównym celem było przypomnienie mieszkańcom Etiopii o wielkości ich ojczyzny. Była to dobrze skalkulowana inwestycja polityczna, która miała przynieść efekty w postaci zwiększenia prestiżu władcy w całym Cesarstwie oraz zaszczepienia w umysłach poddanych przekonania, iż nowo wybrany cesarz jest postacią wyjątkową, który uczyni z Etiopii nowoczesne państwo, dorównujące potęgą mocarstwom europejskim.

Zyskanie przychylności poddanych było cesarzowi Hajle Syllasje potrzebne do zrealizowania planu, który z miernym skutkiem usiłował wprowadzić w życie zanim sięgnął po etiopską koronę. Nowo wybrany cesarz dążył do centralizacji władzy i zamierzał zrezygnować z regionalizmu na rzecz unitaryzmu. Nie był to plan nowy; podobną myśl polityczną próbowali realizować już poprzedni władcy Cesarstwa Etiopskiego. W XVII i XIX wieku byli to: Teuodros II (1855–1868),³ który zainicjował powstanie regularnego wojska i próbował zmienić lokalnych, niezależnych władców w podwładnych cesarskich; Johannys IV (1872–1889)

¹ Transkrypcja imion oraz tytułów etiopskich została oparta na uproszczonej transkrypcji jaką zastosowali autorzy *Historii Etiopii*, z tą różnicą, że nie zostały spolszczone imiona etiopskie mające swoje polskie odpowiedniki.

² *Ras* – tytuł wojskowy w Cesarstwie Etiopskim. Niższy rangą *rasowi* był *dedżazmacz*, wyższą zaś *ras bituedded*.

³ W nawiasach podano daty panowania władców.

oraz Menelik II (1889–1913), który osiągnął największy sukces w realizacji tej idei, dzieląc Cesarstwo Etiopskie na jednostki administracyjne, ustanawiając Addis Abebę stolicą państwa oraz powołując pierwszy w historii Etiopii gabinet ministrów. Reformy Menelika II miały na celu zmniejszenie władzy *rasów* zarządzających poszczególnymi prowincjami cesarstwa, co miało sprzyjać centralizacji władzy. Śmierć cesarza w 1913 roku zakończyła okres modernizacji kraju, jednakże uzyskanie pełni władzy przez Hajle Syllasje I siedemnaście lat później pozwoliło na podjęcie kolejnej próby przeprowadzenia reform, związanych z polityką wewnętrzną państwa. Pierwszą z nich miało być ogłoszenie konstytucji Cesarstwa Etiopskiego.

Aż do 1931 roku Etiopczycy nie mieli dokumentu prawnego, który można byłoby określić tym mianem. Ustawą zasadniczą z pewnością nie można nazwać księgi *Syrate Myngyst*, która była raczej zbiorem protokołów dworskich i administracyjnych. Za konstytucję nie można też uznać *Fythe Negest* – kodeksu prawnego sprowadzonego do Etiopii około XVI wieku, w którym znajdowały się wyłącznie przepisy dotyczące prawa kościelnego i świeckiego⁴.

Hajle Syllasje I, będąc jeszcze regentem, zlecił przygotowanie tekstu konstytucji *abbie*⁵ Jerome Gebre-Musé w 1919 roku. Ten wykształcony na zagranicznych uczelniach Etiopczyk otrzymał zadanie przetłumaczenia kilku kodeksów europejskich i napisanie na ich podstawie projektu konstytucji [Abbera Jembere 1998: 166]. Jednakże, według słów samego cesarza, prace nad konstytucją zostały zablokowane przez „ważnych arystokratów”, którzy obawiali się wzrostu autorytetu panującej wówczas cesarzowej Zeudit, córki Menelika II [Harold G. Marcus 1987: 116]. Dwanaście lat później pracę *abby* Jerome dokończył *fitaurari*⁶ Tekle-Hauariat Wajeh, który przy pisaniu konstytucji etiopskiej korzystał z aktów prawnych państw europejskich, m.in. Anglii, Włoch i Japonii.

Ogłoszenie konstytucji miało miejsce 16 lipca 1931 roku, niecały rok po koronacji cesarza. Ceremonia ogłoszenia rozpoczęła się o dziesiątej rano. Po uroczystym podpisaniu dokumentu przez cesarza hołd złożyli mu przedstawiciele wszystkich klas społecznych. Następnie cesarz wygłosił płomienne przemówienie, w którym porównał Cesarstwo Etiopskie do wielkiej rodziny, w której wszyscy podlegają takiemu samemu prawu, a rządy sprawuje jeden cesarz. Monarcha podkreślił też, że wszystkie zapisy w konstytucji są zgodne ze zwyczajami etiop-

⁴ Więcej na temat etiopskich aktów prawnych, patrz: Augustyniak [2010: 101–115].

⁵ *Abba* – określenie duchownego etiopskiego.

⁶ *Fitaurari* – etiopski tytuł wojskowy oznaczający głównodowodzącego wojsk cesarskich; od czasów Menelika II tytuł ten otrzymywał minister wojny.

skimi, a w tworzeniu tekstu dokumentu udział brali przedstawiciele możnowładztwa, urzędnicy państwowi oraz „inni poddani” [Harold G. Marcus 1987: 117].⁷

Konstytucja, której polskie tłumaczenie stanowi aneks do tego artykułu, miała siedem rozdziałów, w których zawarto 55 artykułów. Najważniejsze, z punktu widzenia polityki wewnętrznej, są dwa pierwsze artykuły konstytucji, które mówią o tym, że wszyscy mieszkańcy Etiopii stanowią jeden naród, są poddanymi cesarza i obowiązuje ich jedno prawo. Kolejne artykuły pierwszego rozdziału konstytucji dotyczą osoby cesarza. W artykule czwartym można przeczytać, że godność cesarska ma być na zawsze związana z dynastią, z której wywodzi się Hajle Syllasje I, zaś w artykule piątym znajduje wyraz dążenie panującego cesarza do wprowadzenia monarchii absolutnej, które wyraża się w stwierdzeniu, że:

„[...] Osoba cesarza jest święta, godność nienaruszalna a władza nie może być zakwestionowana na mocy czystości jego krwi cesarskiej oraz na mocy otrzymanego namaszczenia. Ma on prawo do wszelkich zaszczytów jakie powinien otrzymywać zgodnie z tradycją i niniejsza konstytucja. Prawo nakazuje ukarać tego, kto ośmieli się zaszkodzić cesarzowi.”

Kolejnym istotnym zapisem w konstytucji było powołanie parlamentu, którego posiedzenia miały być zwoływane raz do roku. Z woli cesarza mogło zostać przedłużone. Z woli cesarza również mogło zostać zwołane w wyjątkowych okolicznościach. Ustanowienie tej instytucji było kolejnym krokiem, po utworzeniu przez Menelika II pierwszego w historii kraju gabinetu ministrów w 1907 roku, ku stworzeniu aparatu administracyjnego. Nowopowstały parlament miał się składać z dwóch izb: Izby Deputowanych (*Jehyg Memrija Mykyr Biet*) oraz Senatu (*Jehyg Meusenja Mykyr Biet*). Wedle artykułu 32 konstytucji w Izbie Deputowanych mieli zasiadać lokalni możnowładcy powoływani na ten urząd przez cesarza, lecz wybierani przez członków izby wyższej parlamentu oraz zarządców (*szumów*)⁸ poszczególnych okręgów. Senatorami zaś mogły zostać osoby wywodzące się z grupy społecznej zwanej *mekuannynt*,⁹ których wybierał

⁷ Angielskie tłumaczenie przemowy cesarskiej z okazji ogłoszenia konstytucji dostępne jest w książce: *Selected speeches...* [1967: 388–391].

⁸ *Szum* – dosł. „mianowany”, określenie mające znaczenie: zarządca, szef, dowódca. Niektórzy zarządcy byli tytułowani tym określeniem z dodaniem nazwy okręgu, np. Szire *szum*.

⁹ Terminem *mekuannynt* określano ludzi wyższego urodzenia, którzy w cesarstwie pełnili służbę jako gubernatorzy, zarządcy dzielnic, sędziowie. Często byli to bogaci właściciele ziemscy. Trzon możnowładztwa stanowili generałowie i dowódcy wojsk cesarskich. Podstawą władzy arystokracji była posiadana ziemia, wysokie urodzenie i służba cesarzowi. Więcej na ten temat: Levine D.N. [1972: 155] oraz Assefa Beqele [1967: 1–8].

i mianował sam cesarz. Byli to przede wszystkim sędziowie, wysoko urodzeni ministrowie oraz oficerowie wojska cesarskiego, którzy mieli za sobą długi okres służby [Bartnicki, Mantel-Niećko 1987: 360].

Jednakże pomimo powołania parlamentu władza ustawodawcza należała do cesarza. To on, wraz ze swymi ministrami i doradcami, przygotowywał ustawy, które miały potem zostać przegłosowane przez izby parlamentarne. Powołani parlamentarzyści nie mieli mocy ustawodawczej, mogli jedynie dyskutować nad ustawami cesarza bądź prezentować mu (ustami przewodniczącego parlamentu) swoje propozycje. Zgodnie z konstytucją żadne prawo nie mogło być wprowadzone bez akceptacji parlamentu (art. 34), w praktyce jednak, co pokazały następne lata, parlament nie zgłaszał sprzeciwu podczas głosowań nad cesarskimi ustawami. Związane to było z faktem, że na czele izby wyższej stali zaufani urzędnicy cesarza: *bituedded* Uelde-Tsadyk Goszu (przewodniczący Senatu) oraz *blattiengieta*¹⁰ Sahle Tsadału (wiceprzewodniczący).

Kontynuując dzieło Menelika II, nowo wybrany cesarz umieścił w konstytucji zapis powołujący radę ministrów. W jej składzie nie było jednak stanowiska premiera, które pojawiło się dopiero w 1943 roku. Do czasu powołania premiera, prezesem rady ministrów był sam cesarz, który: „jeśli [...] będzie potrzebował doradztwa ze strony ministrów w kwestii związanej z interesem państwa, przed wydaniem odpowiedniej decyzji [...] uda się na obrady, które zostaną przeprowadzone zgodnie z przepisami”.

Kompetencjom rady ministrów poświęcony został rozdział V konstytucji. Tak jak parlament nie posiadał realnej władzy ustawodawczej, tak ministrowie nie posiadali władzy wykonawczej. Stanowili tylko ciało doradcze cesarza. Wyłącznie cesarz miał prawo nadawać stanowiska cywilne i wojskowe oraz przyznawać tytuły szlacheckie. W gestii cesarza leżało również prawo do nadawania ziemi. Jedynie władza sądownicza oddana została w ręce sędziów, którzy rekrutowali się spośród „ludzi, którzy mieli doświadczenie w prawie”, choć i oni odpowiadali bezpośrednio przed cesarzem. Konstytucja gwarantowała też, że wszystkie wyroki sądowe będą wydawane zgodnie z obowiązującym i jednolitym dla wszystkich mieszkańców prawem, co było istotną zmianą w stosunku do dotychczasowej praktyki, wedle której sędziowie wydawali wyroki na podstawie bądź prawa zwyczajowego, bądź własnych przekonań. Ponadto w konstytucji znalazły się zapisy dotyczące ustalania budżetu państwa i praw obywatelskich.

Powyżej została opisana tylko pierwsza część konstytucji, zwana ogólną, która została uroczyście ogłoszona w lipcu 1931 roku. Większość badaczy piszących

¹⁰ *Bituedded* – tytuł dworski nadawany najbliższemu i najbardziej zaufanym dostojnikom. *Blattiengieta* – wysoka godność honorowa na dworze cesarskim.

o konstytucji Cesarstwa Etiopskiego odnosi się do tej właśnie części. W istocie jednak konstytucja miała drugą część, której tytuł brzmiał: „Przepisy szczegółowe” [Aberra Jembere 1998: 167]. Treść tej części nie została ogłoszona publicznie i miała charakter dokumentu wewnętrznego. Chociaż stanowi oddzielny dokument, to została dołączona do części oficjalnej jako jej suplement.

Powodem, dla którego powstała druga część konstytucji, było niezadowolenie kleru oraz arystokracji spowodowane pominięciem w pierwszej części zbioru praw i przywilejów, które im się należą. Konflikt wybuchł podczas dyskusji nad projektem pierwszej części ustawy zasadniczej. Był na tyle poważny, że groził zaprzepaszczeniem wysiłków twórców konstytucji. W imieniu arystokracji wypowiedział się *ras* Kassa Hajlu, który zażądał umieszczenia w konstytucji przepisów dotyczących kolejności dziedziczenia tronu cesarskiego przez rodzinę panującego cesarza. Kolejną, równie ważną dla arystokracji, sprawą było umieszczenie w konstytucji zapisu dotyczącego ochrony praw i przywilejów wysoko urodzonych, zwłaszcza ochrony posiadanych przez nich ziem (*ryst* oraz *gult*)¹¹. Po długiej i gwałtownej dyskusji twórcy konstytucji oraz arystokracja doszli do porozumienia. W suplementie, w jedenastu rozdziałach składających się z osiemdziesięciu pięciu artykułów, zawarto przepisy, które zabezpieczały arystokrację przed odebraniem jej należących do niej ziem. W akcie wymienione zostały również tytuły szlacheckie wraz z przynależącymi do nich terenami.¹² Do tytułów przypisane zostały również prawa i przywileje im przynależne [Aberra Jembere 1998: 167ff].

W „Przepisach szczegółowych” umieszczono również artykuły dotyczące prawa do dziedziczenia oraz kolejności dziedziczenia tronu cesarskiego. O władzę w państwie mogli się ubiegać wyłącznie przodkowie w linii prostej (aż do dziadków) oraz pierwородne dzieci cesarza wraz z współmałżonkami, wnuki oraz wszyscy potomkowie aż do piątego stopnia pokrewieństwa. Po zaakceptowaniu treści suplementu, dokument został podpisany zarówno przez cesarza, jak i przez dwudziestu dwóch sygnatariuszy, wśród których byli przedstawiciele kleru, rodziny cesarskiej oraz arystokracji. Na dokumencie, poniżej pieczęci cesarskiej, znajduje się deklaracja sygnatariuszy o treści: „My, biskupi, książęta, arystokraci, urzędnicy cesarscy oraz uczeni etiopscy zgadzamy się przestrzegać tej konstytucji

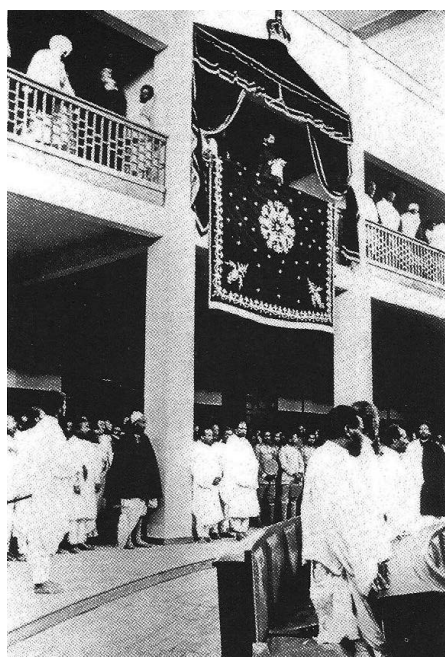
¹¹ Terminem *ryst* określano ziemie, które zostały nadane przez cesarza na dziedziczną własność służącemu mu urzędnikowi państwowemu lub wojskowemu. *Gult* to rodzaj donacji cesarskiej, kiedy to cesarz zrzeka się podatków zebranych w danym okręgu na rzecz swego poddanego (arystokraty bądź wojskowego). Ziemia nadal pozostaje własnością cesarza, ale wpływy z podatków należą do obdarowanego.

¹² W tradycji etiopskiej niektóre z tytułów szlacheckich związane były z konkretnymi prowincjami cesarstwa. Przykładowo, ktoś, kto otrzymał tytuł *bahyr negasza* (‘królujący nad morzem’) stawał się jednocześnie zarządcą nadmorskich terenów na północy Etiopii.

proklamowanej przez cesarza Hajle Syllasje I. Ażeby wyjaśnić kwestie poruszone w pierwszej części, stworzyliśmy przepisy szczegółowe” [Aberra Jembere 1998: 168].

Ogłoszenie konstytucji było wydarzeniem przełomowym, nie tylko ze względu na to, że był to pierwszy akt prawny tego typu w historii Etiopii. Jak piszą autorzy *Historii Etiopii*:

„Dla ludności cesarstwa było to wydarzenie niemal szokujące, konstytucja bowiem zdawała się ograniczać władzę cesarza, stwarzając parlament, sankcjonując istnienie rządu i stając się podstawą prawną działalności władz państwowych. Dla światowej opinii publicznej tym jednym posunięciem Hajle Syllasje I wpisał się na listę postępowych władców, umiejących wykorzystać do modernizacji swojego kraju tradycje europejskiego parlamentaryzmu” [Barnicki, Mantel-Niećko 1987: 359].

Cesarz Hajle Syllasje I otwiera obrady parlamentu

Ogłoszenie konstytucji wywołało ogromne poruszenie także wśród arystokracji etiopskiej. Przedstawiciele arystokracji dziedzicznej (*mesafynt*), obawiali się zmniejszenia bądź też pozbawienia ich przywilejów. Z kolei nowo powstała elita, *mekuanynt*, oraz nowo powołani ministrowie, uważali, że tytuły oraz stanowiska państwowe powinny być nadawane ze względu na zasługi dla cesarstwa, a nie ze względu na urodzenie. Zaproponowany przez cesarza kompromis polegał na zagwarantowaniu arystokracji praw dziedzicznych, ale na podstawie zasług dla państwa.¹³ Tą decyzją Hajle Syllasje osiągnął kolejne zwycięstwo w walce z tendencjami regionalistycznymi.

Od swojej koronacji Hajle Syllasje konsekwentnie dążył do wprowadzenia nowej formy rządów – monarchii absolutnej, a ogłoszenie konstytucji było pierwszym krokiem ku usankcjonowaniu tej formy rządów. Ustawa z 1930 roku nie tylko nie ograniczała władzy cesarskiej, lecz ją wzmacniała. Na mocy tej ustawy cesarz

¹³ Kolejnym przykładem walki z regionalizmem był zapis konstytucyjny, zgodnie z którym jedynie cesarz ma prawo decydować o wojnie i pokoju, co ukrócało samowolę możnowładców w podpisywaniu traktatów wszelkiego rodzaju, nie tylko z państwami ościennymi, ale też europejskimi.

powołał do życia takie instytucje jak parlament i rada ministrów, co za granicą uznane zostało za wprowadzenie podziału na władzę ustawodawczą, wykonawczą i sądowniczą. Podział ten stanowił wyznacznik współczesnego państwa według standardów europejskich, do których Hajle Syllasje wydawał się dążyć. W istocie jednak instytucje te nie były suwerenne, lecz tworzyły ciało doradcze cesarza, który mógł, ale nie musiał brać pod uwagę opinii swych ministrów.

Podobna sytuacja dotyczyła kompetencji władzy sądowniczej. Konstytucja zakładała, że wszystkich poddanych będzie obowiązywało jedno prawo. Ustawa zasadnicza wprowadziła podział na sądy i trybunały administracyjne, ale od ich wyroków można było się odwołać do sądu cesarskiego, który posiadał kompetencje sądu najwyższego. Na pierwszy kodeks prawny trzeba było czekać trzydzieści lat,¹⁴ co sprawiało, że sędziowie musieli opierać się albo na spisanych kodeksach prawnych, takich jak *Fytha Negest*, bądź też kodeksach prawnych poszczególnych grup etnicznych i religijnych.

Podsumowując, cała władza, zarówno ustawodawcza jak i wykonawcza (a w pewnej mierze również sądownicza) znajdowała się w rękach cesarza. Zapisy konstytucyjne wzmacniały również autorytet Hajle Syllasje oraz całej jego dynastii. Na mocy konstytucji cesarz otrzymał tak silne podstawy władzy, jakich do tej pory nie miał żaden z władców Etiopii.¹⁵ Chociaż nowo wybrany cesarz kreował się na przeciwnika feudalizmu, który poprzez ogłoszenie konstytucji i ujednoczenie prawa pragnie zmiany stosunków społeczno-politycznych, to jednak Hajle Syllasje stworzył nowy system feudalny, w którym zwiększony został zasięg władzy monarchy, przy jednoczesnym zagwarantowaniu arystokracji przywilejów ekonomiczno-politycznych.

Ogłoszenie konstytucji było jasnym sygnałem, zarówno dla mieszkańców cesarstwa jak i dla całego świata, że nadchodzi okres intensywnego rozwoju etiopskiej państwowości. Nie można zaprzeczyć, że jednym z ważniejszych celów polityki wewnętrznej prowadzonej przez Hajle Syllasje była modernizacja kraju. Cesarzowi zależało na wprowadzeniu nowych rozwiązań administracyjnych i państwowych jakie miał okazję zaobserwować podczas swoich zagranicznych podróży, jednakże wszystkie te zmiany miały służyć zmianie polityki z regionalnej na unitarną.

¹⁴ W 1930 roku ogłoszono Kodeks Karny, ale przepisy w nim zawarte odnosiły się do sytuacji społecznej, politycznej i ekonomicznej Etiopii, jaka panowała za czasów Menelika II, to znaczy w latach 1889–1913, i nie przystawała do ówczesnej rzeczywistości etiopskiej.

¹⁵ Wprowadzenie tego najważniejszego z aktów prawnych było też zwycięstwem regionu Szeua w walce o hegemonię w państwie, gdyż konstytucyjny zapis ustanawiający dynastię Hajle Syllasje I dynastią cesarską chronił przede wszystkim interesy szeuańskie. Patrz: Bartnicki, Mantel-Niećko [1987: 360].

Z punktu widzenia rozwoju wewnętrznego państwa, konstytucja centralizowała władzę państwową, podkreślała jej jedność oraz równość wszystkich obywateli kraju, co niewątpliwie wpływało na polityczne wzmocnienie kraju. Zaś z punktu widzenia polityki zagranicznej ogłoszenie konstytucji miało na celu udowodnienie państwu zachodnim, że Cesarstwo Etiopskie należy do państw „cywilizowanych” [Fasil Nahum 1997: 20], co miało zapobiec ewentualnym próbom podboju tego kraju.¹⁶

Bibliografia

- Abbera Jembere. 1998. *Legal History of Ethiopia. 1434–1974. Some Aspects of Substantive and Procedural Laws*. Rotterdam: Erasmus Universiteit.
- Assefa Beqele. 1967. “The Ethiopian Elite and Intelligentsia: A Socio-historical Profile”. *Dialogue* 1: 1–8.
- Augustyniak, Z. 2012. “The Genesis of the Contemporary Ethiopian Legal System”, *Studies of the Department of African Languages and Studies* 46: 101–115.
- Barnicki A., J. Mantel-Niećko. 1987. *Historia Etiopii*. Wrocław: Ossolineum.
- Bahru Zewde. 1996. *A History of Modern Ethiopia*. London: James Currey.
- Haile Sellasie. 1967. *Selected speeches of His Imperial Majesty Haile Selassie First, 1918–1967*. Addis Ababa: The Imperial Ethiopian Ministry of Information, Publication and Foreign Languages Press Dept.
- Marcus, H.G. 1987. *Haile Sellassie I, The Formative Years*. Berkley: University of California Press.
- Fasil Nahum. 1997. *Constitution for a Nation of Nations. The Ethiopian Prospect*. Lawrenceville: The Red Sea Press.
- [Haile Selassie]. 1967. *Selected speeches of His Imperial Majesty Haile Selassie First, 1918–1967*. Addis Ababa: The Imperial Ethiopian Ministry of Information, Publication and Foreign Languages Press Dept.
- Levine D.N. 1972. *Wax and Gold. Tradition and Innovation in Ethiopian Culture*. Chicago: University of Chicago Press.
- Pałasz-Rutkowska, E. 2012. *Cesarz Meiji (1852–1912). Wizerunek władcy w modernizowanej Japonii. W setną rocznicę śmierci cesarza*. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Rubinkowska, H. 2010. *Ethiopia on the Verge of Modernity: The Transfer of Power during Zewditu's Reign, 1916–1930*. Warsaw: Wydawnictwo Agade.
- http://www.worldstatesmen.org/Ethiopia_1931.txt (tekst konstytucji Cesarstwa Etiopii).

¹⁶ Nieco ponad siedem lat wcześniej Etiopia została przyjęta do Ligi Narodów, choć wiele państw członkowskich, wśród których były też mocarstwa kolonialne, miało wątpliwości czy cesarstwo jest dostatecznie “cywilizowanym krajem”. Głównym problemem był brak szczegółowych przepisów dotyczących ochrony praw człowieka oraz zakazu niewolnictwa [Fasil Nahum 1997: 20].

Aneks

KONSTYTUCJA CESARSTWA ETIOPII

*Ustanowiona za czasów panowania Jego Cesarskiej Mości Hajle Syllasje I
16 lipca 1931 roku*

Rozdział I: Cesarstwo Etiopii i dziedzictwo tronu

Art. 1. Terytorium Etiopii, od jednego krańca do drugiego, znajduje się pod rządami Jego Cesarskiej Mości. Wszyscy mieszkańcy Etiopii są poddanyami Cesarza i jako Naród tworzą Cesarstwo Etiopskie.

Art. 2. Cesarski rząd stoi na straży jedności terytorium, Narodu i praw Etiopii.

Art. 3. Zgodnie z ustawą zasadniczą godność cesarska pozostaje na zawsze złączona z linią dynastyczną Jego Cesarskiej Mości Haile Selassie I, potomka króla Sahle Syllasje, który wywodzi się z prostej, nieprzerwanej linii z dynastii Menehika I, syna króla Salomona z Jerozolimy i królowej Etiopii, znanej jako królowa Saby.

Art. 4. Tron i koronę cesarską dziedziczą potomkowie Cesarza zgodnie z Art. 5. Osoba Cesarza jest święta, godność nienaruszalna a władza nie może być zakwestionowana na mocy czystości jego krwi cesarskiej oraz na mocy otrzymanego namaszczenia. Ma on prawo do wszelkich zaszczytów jakie powinien otrzymywać zgodnie z tradycją i niniejsza konstytucja. Prawo nakazuje ukarać tego, kto ośmieli się zaszkodzić cesarzowi.

Rozdział II: Prawa i obowiązki Cesarza

Art. 6. Najwyższa władza w Cesarstwie Etiopskim należy do Cesarza. On zapewnia jej wykonanie zgodnie z obowiązującym prawem.

Art. 7. Cesarz Etiopii ustanowi Izbę Senatu (*Jehyg Meuesenja Mykyr Biet*) oraz Izbę Deputowanych (*Jehyg Memrija Mykyr Biet*). Akty prawne przygotowane przez obie izby wchodzi w życie zaraz po ogłoszeniu ich przez Cesarza.

Art. 8. Prawem Cesarza jest decydowanie o zwołaniu obrad obu izb. Cesarz ustala datę rozpoczęcia i zakończenia sesji obrad Parlamentu oraz może zadecydować o jego zwołaniu poza ustalonymi terminami.

Art. 9. W czasie gdy Parlament nie obraduje Cesarz ma prawo, jeśli zajdzie taka konieczność, w celu utrzymania porządku lub uniknięcia nieszczęścia publicznego, ogłaszać dekryty, które natychmiast stają się obowiązującymi ustawami.

Zgodnie z prawem, ogłoszone przez Cesarza dekrety muszą zostać poddane głosowaniu obu izb na najbliższym posiedzeniu Parlamentu. Dekrety cesarskie zostaną zniesione, jeśli Parlament ich nie zaakceptuje.

Art. 10. Cesarz wydaje odpowiednie rozporządzenia, które nadają ważność aktowi prawnemu, zgodnie z duchem i literą obowiązującego prawa, dla utrzymania porządku publicznego, rozwoju państwa oraz dobrobytu poddanych.

Art. 11. Cesarz decyduje o organizacji i zadaniach każdego organu administracji. Prawem Cesarza jest decydowanie o mianowaniu i odwoływaniu urzędników państwowych i wojskowych, decydowaniu o wysokości ich wynagrodzeń oraz ich obowiązkach.

Art. 12. Cesarz ma wyłączne prawo do podejmowania decyzji w kwestii deklaracji wojny i ogłoszenia pokoju.

Art. 13. Cesarz decyduje o organizacji wojsk Cesarstwa Etiopskiego, zarówno w czasie wojny jak i pokoju.

Art. 14. Cesarz ma prawo negocjować i zawierać traktaty.

Art. 15. Cesarz ma prawo nadawania tytułów książęcych oraz innych tytułów arystokratycznych i dworskich. Ma prawo do nadań ziemskich (*ryst gult*) oraz ustanawiania nowych odznaczeń.

Art. 16. Cesarz ma prawo do ułaskawiania, zmniejszania wymiaru kary oraz rehabilitacji osób skazanych.

Art. 17. Jeśli Cesarz jest niezdolny, czy z powodu wieku czy choroby, do sprawowania władzy w państwie, wyznaczony zostanie regent. Powołanie regenta odbędzie się zgodnie z postanowieniami aktu domu cesarskiego.

Rozdział III. Prawa i obowiązki poddanych

Art. 18. Odpowiednia ustawa określa warunki, które należy spełnić aby zostać uznany za etiopskiego poddanego.

Art. 19. Wszyscy poddani Cesarza Etiopii, o ile spełniają wymogi zawarte w odpowiednich ustawach i dekretach cesarskich, mogą zostać wcieleni do armii, zostać powołani na urzędników cywilnych lub zostać zatrudnieni w innych urządach publicznych.

Art. 20. Wszyscy żołnierze armii Cesarstwa Etiopskiego są zobowiązani do absolutnej lojalności i posłuszeństwa wobec Cesarza, co zostanie potwierdzone odpowiednimi przepisami prawnymi.

Art. 21. Wszyscy poddani Cesarza zobowiązani są do płacenia podatków.

Art. 22. Wszyscy poddani Cesarza mają wolność osiedlania się i przemieszczania, w granicach określonych przez ustawy.

Art. 23. Żaden poddany Cesarza nie może zostać aresztowany, skazany i uwięziony z pominięciem procedur sądowych.

Art. 24. Żaden poddany Cesarza nie może, wbrew swojej woli, być pozbawiony prawa do procesu sądowego, określonego przez ustawy.

Art. 25. Nie można przeszukać miejsca zamieszkania poddanego etiopskiego, z wyjątkiem przypadków określonych przez ustawy.

Art. 26. Nie można naruszyć prawa do tajemnicy korespondencji, z wyjątkiem przypadków określonych przez ustawy.

Art. 27. Nikt nie ma prawa pozbawiać poddanego Cesarza własności ziemskiej bądź ruchomości, którą posiada, chyba, że są to środki niezbędne dla dobra publicznego. Środki te są określone przez odpowiednie ustawy.

Art. 28. Każdy poddany Cesarza ma prawo przedstawiać rządowi petycję dotyczącą zmiany prawa.

Art. 29. Przepisy zawarte w tym rozdziale nie mogą ograniczyć w wykonywaniu władzy suwerennej Cesarza w czasie wojny lub zamieszek w kraju.

Rozdział IV: Parlament Cesarstwa Etiopskiego

Art. 30. Parlament Cesarstwa Etiopskiego składać się będzie z dwóch izb:

a. Izby Senatu

b. Izby Deputowanych

Art. 31. Członkowie Izby Senatu będą wybierani i mianowani przez Jego Cesarzką Mość spośród przedstawicieli arystokracji (*mekuannynt*). Mianowani będą przede wszystkim ci dostojnicy, którzy służyli cesarzowi przez lata jako ministrowie, sędziowie oraz dowódcy armii.

Art. 32. Członkowie Izby Deputowanych będą wybierani przez senatorów oraz zarządców prowincji cesarskich (*szumów*). Jest to rozwiązanie tymczasowe. Posłowie na kolejne kadencje będą wybierani przez Naród.

Art. 33. Nie można być jednocześnie członkiem obu izb Parlamentu.

Art. 34. Żadne prawo nie może zostać wprowadzone w życie bez uprzedniego przegłosowania go przez obie izby Parlamentu i bez uzyskania aprobaty Cesarza.

Art. 35. Członkowie Izby Deputowanych mają obowiązek dyskusowania nad projektami ustaw przekazanymi im przez rządowych ministrów. Jednakże w przypadku, gdy deputowani stworzyli własny projekt ustawy, która jest korzystna dla Cesarstwa lub dla Narodu, zgodnie z prawem mogą ten projekt przekazać bezpośrednio do Cesarza. Obowiązek przekazania projektu ustawy Cesarzowi spoczywa na Przewodniczącym Izby Deputowanych. Jeżeli Cesarz zaakceptuje przedłożony mu projekt ustawy, niższa izba Parlamentu może przystąpić do głosowania nad projektem.

Art. 36. Każda z izb ma prawo do wyrażenia niezależnej opinii na temat dyskusowanych projektów ustaw bądź innych spraw omawianych w Parlamencie. Opinie te zostaną przedstawione Cesarzowi. Jeżeli projekt nie uzyska akceptacji Cesarza, izby Parlamentu nie mogą ponownie obradować nad projektem podczas tej samej sesji.

Art. 37. Posiedzenia Parlamentu będą zwoływane raz do roku. Sesja parlamentarna trwa sześć miesięcy. W szczególnych przypadkach Cesarz może przedłużyć sesję.

Art. 38. Sesja nadzwyczajna może zostać zwołana w sytuacji koniecznej. Czas trwania takiej sesji określa Cesarz.

Art. 39. Otwarcie, zamknięcie, przedłużenie oraz przerwanie sesji Parlamentu przeprowadza się jednocześnie w obu izbach. Jeśli obrady Izby Deputowanych zostaną przerwane, obrady Izby Senatu zostaną zawieszane.

Art. 40. Jeśli Cesarz rozwiąże Izbę Deputowanych, nowi członkowie izby muszą zostać powołani w przeciągu następnych czterech miesięcy.

Art. 41. Nie można rozpocząć obrad ani głosowania w żadnej z izb Parlamentu jeśli w każdej z nich nie będzie obecnych 2/3 członków izby.

Art. 42. Jeśli podczas głosowania w Parlamencie głosy „za” i „przeciw” rozkładają się po równo, decydujący głos ma Przewodniczący izby.

Art. 43. Na początku każdej sesji Przewodniczący izby ogłasza czy obrady Parlamentu są otwarte dla publiczności. Jeśli po ogłoszeniu, że posiedzenie ma być tajne, któryś z parlamentarzystów przekaze informacje dotyczące tego posiedzenia do wiadomości publicznej zostanie ukarany zgodnie z przepisami Kodeksu Karnego.

Art. 44. Cesarz określi w formie rozporządzenia obowiązki Izby Senatu i Izby Deputowanych.

Art. 45. Żaden członek Izby Deputowanych nie może zostać poddany procesowi sądowemu podczas trwania sesji Parlamentu, z wyjątkiem sytuacji, w której wyrok za przestępstwo nie może zostać odroczony.

Art. 46. Jeśli w trakcie obrad obie izby Parlamentu przedstawiają przeciwstawne opinie dotyczące danej ustawy, Cesarz, otrzymawszy pisemne uzasadnienie tych opinii, podejmie próbę osiągnięcia kompromisu. W przypadku gdy nie będzie to możliwe, Cesarz w majestacie prawa podejmie ostateczną decyzję.

Art. 47. Bez uprzedniej zgody Cesarza, żadna z izb nie może wezwać ministrów na obrady Parlamentu. Na tej samej zasadzie ministrowie nie mogą uczestniczyć w obradach Parlamentu nie uzyskawszy zgody Cesarza.

Rozdział V: Cesarscy ministrowie

Art. 48. Ministrowie będą na piśmie przedstawiali Cesarzowi swoje opinie dotyczące działalności ich departamentów. Ministrowie ponoszą odpowiedzialność za owe opinie. Akty prawne oraz dekrety stworzone przez Cesarza a dotyczące spraw Państwa będą oznaczone cesarską pieczęcią. Akty te wymagają również kontrasygnaty odpowiedniego ministra. Prawidłowym przebiegiem procedury zajmuje się Minister Pióra (*tsehafie tyyzaz*).

Art. 49. Jeśli Cesarz będzie potrzebował doradztwa ze strony ministrów w kwestii związanej z interesem państwa, przed wydaniem odpowiedniej decyzji Cesarz wraz z rządem uda się na obrady, które zostaną przeprowadzone zgodnie z przepisami.

Rozdział VI: Wymiar Sprawiedliwości

Art. 50. Sądy są organami wymiaru sprawiedliwości działającymi w imieniu Jego Cesarskiej Mości. Organizacja sądów jest regulowana prawnie.

Art. 51. Sędziowie są wybierani spośród ludzi, którzy mieli doświadczenie w prawie.

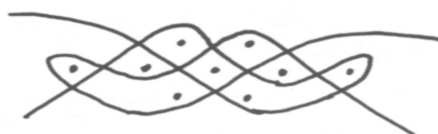
Art. 52. Posiedzenia sądu są otwarte dla publiczności. W przypadkach, które mogą zagrażać ładu moralnemu społeczeństwa, posiedzenia sądu są utajnione.

Art. 53. Jurysdykcja każdego sądu jest regulowana prawnie.

Art. 54. Sądy szczególne zajmują się sprawami związanymi z funkcjonowaniem aparatu administracyjnego. Sprawy te nie podlegają rozpoznaniu przez sądy powszechne.

Rozdział VII: Budżet Rządu Cesarstwa

Art. 55. Prawo przewiduje, że środki znajdujące się w rządowym skarbcu, jakiegokolwiek one są, mają być wydatkowane zgodnie z ustaleniami budżetowymi, w których zawarte są informacje dotyczące wysokości sum przeznaczonych dla konkretnych ministerstw. Roczny budżet będzie określany przez Ministra Finansów i poddany pod obrady najpierw Izby Deputowanych a następnie Senatu. Budżet musi zostać zaakceptowany przez Cesarza.

Sergio Baldi

Università degli Studi di Napoli: "L'Orientale"

Kyallo Wadi Wamitila

University of Nairobi

Ideophones in Swahili: a preliminary survey*

Ideophones in African languages were first noticed by Harry Thurston Peck (1856–1914) in 1886. He apparently had access to some dictionaries of West African languages in the 1880's and could not resist the temptation to work on them. The results were published in *The American Journal of Philology* in 1886. Later, Doke (1935: 118), identified them as ideophones and defined them as: "A vivid representation of an idea in sound. A word, often onomatopoeic, which describes a predicate, qualificative or adverb in respect to manner, colour, sound, smell, action, state or intensity."¹

Linguists were soon fascinated by ideophones and in overemphasising the extent of their distinctiveness, and tried to categorise them as a category apart. As demonstrated by Mahmoud Adam in his paper *A Brief Analysis of Dagbani ideophones*, where Hausa ideophones have been loaned to Dagbani, in some cases intact, and with little modifications in others. Because of their expressiveness, ideophones are of utmost importance in African languages if we consider the fact that most of them are still based on the oral tradition. They are very useful for "dramatic and sensational purposes in the oral arts like music, storytelling, poetry, and in its rich griot tradition" (Adam 2011: 24).

Jouni Filip Maho's *Bantu Online Bibliography* (2009) is a testimony of how works on this topic in the Bantu field dates back to the early part of the twentieth century, e.g. Bittremieux' article (1926) on kiKongo. However, apart from the

* We would like to thank Professors Iwona Kraska-Szlenk and Beata Wójtowicz for their invitation to this Festschrift, dedicated to our colleague Professor Eugene Rzewuski and for their remarks on this article: of course all mistakes are ascribable to us.

¹ Recently some important works, dealing, *inter alia*, with African languages, have been published: one edited by John J. Ohala, Leanne Hinton, Johanna Nichols (Ohala *et al.* 1994) and another edited by F.K. Erhard Voeltz and Christa Kilian-Hatz (Voeltz and Kilian-Hatz 2001).

very short notes by R.A. Snoxhall (1938) and F.I. Deed (1939), almost nothing has been written on this topic in Swahili. Considering the large amount of scientific production on and in this language, it is quite surprising that little or nothing has been done on ideophones.² Another point which drew my attention is the absence of ideophones marked as such in Swahili dictionaries, where they are sometimes considered as adverbs or onomatopoeia. In fact, Reichenbah, who seems to have been the first to pay attention to this aspect of the language, in his Swahili dictionary, put ideophones in the list of *Signs and Abbreviations* (1967: x), though I found only a couple of examples in his work.³ Even the German dictionary by Hildegard Höftmann, who lists the item *Ideophon* (1989: 10) in her *Verzeichnis der Abkürzungen und Zeichen*, does not pay any attention to them.

On the other hand, if we examine recent Swahili grammars, the result is as disappointing as the case of the dictionaries. There is only one grammar by Professor Elena Bertoncini Zúbková,⁴ in which she devotes a few pages to this topic.⁵

This presentation is intended to offer a preliminary study based on the analysis of published literary texts, quoted in References

If we examine a corpus of some hundred ideophones published by Wamitila (2004: 241–266), we can analyze them from different points of view. As it concerns their structure, we observe that they could be monosyllabic, disyllabic or polysyllabic, which sometimes could be repeated two or three times.

Among the **monosyllabic** examples we have:

-*anguka bu* ‘fall heavily/ fall with a thud’ (e.g.: *yule mwanamke mnene aliteleza na kuanguka bu* ‘the fat lady slipped and fell heavily’);

-*anguka pu* ‘fall heavily’ (e.g.: *alifanya kosa alipoisukuma rafu ya vitabu na kuifanya redio iliyowekwa juu kuanguka pu* ‘he made a mistake when he pushed the book shelves and made a radio, which was above it fall down heavily’);

² Swahili is one of the most studied African languages, as testified by its very rich existing bibliographies, cf. van Spaandonck (1965), Mioni (1967), Boucneau (1987), Baldi (1991).

³ *bomu* id. ‘a loud noise’ (Reichenbah 1967: 35b) and *bwabwaja*, *bwata* id. ‘talk onfusedly / meaninglessly’ (Reichenbah 1967: 41b).

⁴ The first author thanks her, his former professor and later colleague, for drawing his attention to Wamitila’s book which represents the main corpus for this article (all examples, if not differently stated, are from this work), particularly the third section (pp. 241–266) is devoted to *milio* (ideophone), where are given 203 examples. We would like also to thank Mrs Fatuma Tandika, our informant at University Orientale for her help in translating the Swahili expressions.

⁵ Bertoncini Zúbková (2009), vol. I: 295–297.

- anguka pwa* ‘fall somewhere in the mud or soggy ground’ (e.g. *yule mwanamke aliyekuwa akiringa aliteleza na kuanguka matopeni pwa* ‘that woman, who was prouder herself, slipped and fell into mud’);
- anguka tang* ‘fall onto a hard place as the coins falling on the floor’ (e.g. *mtoto aliisukuma ile saa ikaanguka chini tang ikavunjika kabisa* ‘a child pushed the clock, it fell down and completely broke’);
- bwaga bwa* ‘throw something down particularly for something heavy, throw down regardless’ (e.g. *alipofika nyumbani alikuwa amechoka kabisa, kwa hiyo alilibwaga lile gunia la vitunguu ardhini bwa* ‘when we got home, he was tired, so he threw that sack of onions on the ground regardless’);
- chinjwa chwa* ‘slaughter without fear or hesitation/ suddenly’ (e.g. *alimshika yule mbuzi na kumchinja chwa na kuwaacha waliokuwa wakiogopa wameachama* ‘he took the goat and slaughtered it without fear and left behind those who were fearing with open mouth’);
- dondoka ndo* ‘fall of money’ (e.g. *alipokuwa akivaa koti lake shilingi kadha zilidondoka ndo sakafuni* ‘as he was wearing his coat, a few shillings/several shillings fell into the floor’);
- dunda du (du-du-du)* ‘bounce loudly/hit on the floor with loud sound’ (e.g. *hatukujua kilichokuwa kinaendelea huko ndani hadi tuliposikia kitu, kikiunda du ikatubidi tukaribie* ‘we did not know what was going on inside until we heard a something bounce with loud sound, hence we went closer’);
- fa fi* ‘be completely dead, without life’ (e.g. *watu walimpiga yule mwizi hadi akafa fi!* ‘people bat that thief until he was quite dead’);
- funga ndi* ‘close stable/tightly’ (‘use and meaning like *-funga ki ki ki*’);
- futa fyu* ‘eat completely’ (e.g. *yule mtoto aliufuta fyu ule wali aliopakuliwa, waliokuwepo wakabakia kushangaa* ‘that child ate completely all the rice that he had been served leaving all those who were around surprised’);
- fyeka fye* ‘slash/clear everything’ (e.g. *mwalimu mkuu alimwadhibu yule mwanafunzi azifyeke fye nyasi zilizoota karibu na bweni* ‘the head teacher punished that student to quite clear the land removing all grasses which was near the hostel’);
- jaa ndi* ‘be completely filled, over flow’ (e.g. *mafuta yalijaa debeni ndi* ‘the tin was completely filled with oil’);
- la fyu* ‘meaning and use like *-futa fyu*’;
- lipuka pu* ‘blow up with sound like a bomb’ (e.g. *watu walitawanyika baada ya kusikia kitu kilicholipuka pu!* ‘people scattered away after hearing something blowing like a bomb’);
- mulika waa* ‘radiate with much light and suddenly’ (e.g. *wale askari walijitoma katika kile chumba kilichokuwa na giza kisha wakawasha umeme ukawamulika*

- waa vijana waliokuwa pembeni* ‘those policemen entered in that room which was dark and switched on electricity which suddenly radiated much light’);
- mwaga mwa* ‘pour water suddenly/at once’ (e.g. *yule mwanamke aliyeishi katika ghorofa ya juu aliyamwaga maji yakamwangukia jirani yake wa chini mwa* ‘that woman, who lives upstairs, poured water suddenly and once to her neighbor, who lives downstairs’);
- mwaya mwa* ‘pour water at once; meaning and use like *mwaga mwa*’;
- nuka mff au fee fee* ‘smell bad odour/smell very badly’ (e.g. *ule mzoga wa mbwa uliponyekenya ulianza kunuka mff* ‘that carcass of a dog, when it started to decompose, smelt very badly’);
- nukia hhhh!* ‘smell very good/give the scent’ (e.g. *Amina alijipiga marashi mazuri akawa ananukia hhh* ‘Amina smelled good/gave the scent after wearing perfume’);
- nyamaza shuu* ‘keep quiet/relax without talking’ (e.g. *tuliambiwa tunyamaze shuu kwa sababu watoto walikuwa wamelala* ‘we were told to keep quiet because children were sleeping’);
- nyamaza zii/jii* ‘dwell/sit/stay quiet/speechless’ (e.g. *Ali alikuwa akijitapa kuwa atamkabili Amu Zaid lakini alipotokeza alinyamaza zii asiseme lolote* ‘Ali was priding himself of vanquishing Amu, but when Amu came, Ali was speechless’);
- nyooka twa* ‘die completely/wholly/entirely’ (e.g. *yule saisi alimlenga yule farasi jiwe likampata kichwani sawia akanyooka twaa* ‘that person targeted the horse’s head by stone and the horse died completely’);
- parakacha nja* ‘rustling sound. Give/make sound of falling from the top through some restrictions’ (e.g. *nilikuwa nikiutafuta mshale wangu chini niliposikia parakacha nja na kumwona ndege yule ameanguka kutoka juu mtini* ‘I was searching for my arrow down and I heard a rustling sound and saw that bird falling from up the tree’);
- pasuka paa* ‘burst of something which was very tight like balloon or a skin cloth in a person’ (e.g. *yule mwanamume alifanya kosa la kuiname nguo iliyombana ikapasuka paa na kuwafanya watu kuangua kicheko huku mwenyewe hajui la kufanya* ‘that gay made a mistake of stooping, his tight trouser burst and made people laugh and he did not know what to do’);
- pasuka pu!* ‘burst of something once with a loud sound/loudly’ (e.g. *Ali alipuliza lile puto hadi likapasuka pu!* ‘Ali breathed into that balloon until it burst loudly’);
- piga pa* ‘hit in a way that produce sound’ (e.g.: *yule mwanafunzi alipigwa kofi pa baada ya kutumia lugha ya kimatusi darasani* ‘the student was slapped hard after using abusive language in a classroom’);

- piga po* ‘slap’ (e.g.: *alimpiga mkewe mbele za watu po* ‘he slapped his wife in front of people’);
- piga pu* ‘hit a place with items such as bags with stripes/sticks’ (e.g.: *alichukua bakora yake na kuyapiga yale magunia pu ili kumchakarisha nyoka aliyekuwepo* ‘he took his stick and hit those gunny sacks in order to scare the snake which was inside’);
- pigia lo* ‘condemn or curse (usually with exclamatory sound)’ (e.g.: *wananchi wamempigia lo mbunge wao ambaye ameishia kuwatapeli pesa zao* ‘people condemned or cursed their member of parliament who had finished up their money’);
- pwaga pwa (pwa pwa)* ‘pound; hit with a mill/boil or fry with sound’ (e.g.: *tulimkuta nyumbani akiwapwaga maweke yaliyokuwa kinuni pwa* ‘we found her home pounding hard sorghum which was in a mill’);
- rarua rwa* ‘tear once/rent immediately’ (e.g.: *yule mtoto mtundu alilirarua shati la mdogo wake rwa!* ‘the naughty child tore his young brother’s shirt at once’);
- shindilia ndi* ‘force hard into something/press/enforce all’ (e.g.: *ule mfuko ulikuwa mdogo lakini tukaushindilia mizigo yetu ndi* ‘that bag was small, but we enforced all of the load’);
- tega sikio ndi* ‘ear check/pay attention’ (e.g.: *mwalimu aliwataka wanafunzi wayatege masikio yao ndi alipokuwa akiongea* ‘the teacher wanted the students to pay attention when he was talking’);
- teleza parr* ‘slip/slip in a slippery place or swamp’ (e.g.: *alipokanyaga mahali palipokuwa pametiwa sakafu aliteleza parr na kuanguka akateguka mguu* ‘when he stepped on the wet floor, he slipped, fell and broke his leg’);
- toka tu* ‘dislocate especially of joints’ (e.g.: *yule mchezaji aliyetegwa alianguka vibaya goti lake likatoka tu* ‘that player who was stripped, he fell badly and his knee dislocated’);
- twanga tif* ‘hit hard’ (e.g.: *walipomshika walimtwanga tif* ‘when they caught him, they hit him until he fell and passed out’);

As it concerns **disyllabic** examples, which sometimes are duplicated, we have:

-*anguka chubwi* ‘fall into water’ (e.g.: *mtoto alikisukuma kigari chake kikaanguka majini chubwi* ‘a child had pushed his car toy into the water and it fell’);

-*anguka kacha* ‘fall rough’ (e.g.: *ule utanzu uliokuwa ukichezacheza uliishia kukatika na kuanguka kacha juu ya paa la nyumba* ‘the branch of tree, which was cracking, ended up falling rough on the roof of the house’);

-*anguka puku puku* ‘fall in a large quantity like rain’ (e.g.: *tulipofika nyumbani mvua ilikuwa ikianguka puku puku* ‘when we got home, it rained a lot’);

- anguka pwata* ‘fall of something or someone fat/dense’ (e.g.: *yule mzee mwenye kitambi alikanyaga ndizi iliyokuwa chini akaanguka chini pwata* ‘that old man with a big tummy stepped into a banana, which was in the ground, and fell’);
- anguka tapwi* ‘fall into the mud’ (e.g.: *alichezacheza na kuishia kuanguka matopeni tapwi na kuwa kichekesho kwa watu wote* ‘he was playing and ended up falling into the mud becoming a laughing stock’);
- anguka tifu* ‘fall into the sand (as if getting buried)’ (e.g.: *yule mototo aliyekuwa amekwea mtini alipomwona mwenye shamba aliruka na kuanguka chini tifu* ‘that child who was climbing the tree, when he saw the owner of the farm, he jumped and fell into the sand’);
- anguka tupwi* ‘meaning and use like of –*anguka chubwi*’;
- batana bata bata* ‘be completely broken, be in a poor/bad condition’ (e.g.: *ule mfuko wake ulianguka chini ndizi zenyewe zikabatana bata bata* ‘that bag fell down and the bananas were in a bad condition and became completely inconvenient’);
- benua benu* ‘make the appearance or even twisted, elegant’ (e.g.: *alikishika kile kipande cha chuma na kukibenua benu kuyaonyesha maguvu yake* ‘he carried the piece of metal and twisted it to show his power’);
- birua biru* ‘drop or even overturn, move up and down/here and there (in disgust)’ (e.g.: *alinichukiza kwa tabia yake ya kuibirua biru midomo yake kana kwamba alikuwa akisinywa* ‘he made me angry for his behaviour of overturning his mouth as if he was talked of’);
- bwakia bwaku* ‘put something in the mouth quickly/swallow’ (e.g.: *mkanye mwanao asijekukuaibisha kwa tabia yake ya kubwakia bwaku vyakula kadamnasi* ‘warn your son so that he cannot humiliate you for his behaviour of swallowing/eating quickly in front of people/audience’);
- bwatika bwata* ‘throw down violently; go down by sound or noise’ (e.g.: *ule utanzu ulipokatika, Juma alibwatika chini bwata na kuwafanya waliokuwako wamcheke* ‘when the branch broke, Juma fell down by sound which made those who were around to laugh at him’);
- bweka woo woo* ‘bark like a dog’ (e.g.: *watoto walitimua mbio baada ya kumsikia mbwa wa pale akibweka woo woo* ‘children took to their heels after hearing the dog barking’);
- chakua nyaku nyaku* ‘chew or pick up food by providing offensive sound or in a harsh way/manner’ (e.g.: *nimeshangaa kuwa mototo mkubwa kama yule hajui adabu ya kula anachakua chakula nyaku nyaku* ‘I was surprised that a big child like him does not know courtesy of eating/eating manner and he pick up food in a harsh manner’);

- chanika chane chane* ‘crack and become pieces/into pieces’ (e.g.: *Zubeba alipokuwa akikimbia alipita karibu na seng’enge iliyoifanya nguo yake kuchanika chane chane* ‘when Zubeba was running, she passed through a wire, which made her cloth to tear into pieces’);
- chanua chanu* ‘blossom to perfection, grow well’ (e.g.: *miwaridi yake imechanua chanu na kuifanya bustani yake kuvutia sana* ‘his roses blossomed well and made his garden to become very attractive’);
- chapuka chap chap* ‘accelerate/walk quickly’ (e.g.: *baada ya lile igizo kumalizika, tulichapuka chap chap kwa kuwa giza lilikuwa limeanza kuingia ingia* ‘after that act was done, we walked quickly, because darkness had set in/ it started to be dark’);
- chefua chefu chefu* ‘destroy or pollute the heart’ (e.g.: *chakula nilichokula kwao kiliishia kunichefua moyo chefu chefu nikashindwa kula tena* ‘the food I ate at their place ended up polluting my heart and I failed/did not eat again’);
- chemka chem chem* ‘boil to the extent/ rise up as it boils’ (e.g.: *tulijitosa kwenye soga hadi tukasahau kuwa kulikuwa na maji jikoni hadi alipofika Ali na kututanabahisha kuwa yalishachemka chem chem* ‘we were so engrossed in a chat that we forgot that there was water in the stove until Ali came and told us that water boiled alot’);
- chukua hanga hanga* ‘take on top’ (e.g.: *watu walipomkata yule mwizi walimchukua hanga hanga hadi tukajiwa na hofu kubwa sana* ‘when people caught that thief, they took him on top to the police station’);
- demka dem dem* ‘shake the waist in dance or play part of the waist’ (e.g.: *usimwone Farida amekaa kibwete ukamdharau ni bingwa wa kudemka dem dem* ‘don’t look down upon Farida as thinking she’s lazy, she is the champion of rolling her waist’);
- dondoka kupu kupu* ‘drop an object full of fluid’ (e.g. *kile kibuyu kilivunjika maji yakadondoka kupu kupu hadi yakaisha yote* ‘that calabash was broke, water fell in bulk/large amount until it finished’);
- enda chaka chaka* ‘go quickly/ walk rapidly’ (e.g.: *baada ya kuipokea ile tanzia ya kifo cha mjomba tulienda chaka chaka hadi palipokuwa na ile ajali* ‘After we received the sad news of uncle’s death, we went quickly to where the accident occurred’);
- enda/-tembea njongwa njongwa* ‘walk of someone tall and dense/fat’ (e.g.: *Fredrick alichekesha kwa jinsi alivyokuwa akienda njongwa njongwa kuelekea jukwaani kuichukua zawadi yake* ‘Fredrick looked funny when he walked like a tall man heading to the stage to take his gift’);

- engaenga* ‘well keep/look carefully’ (e.g.: *alipotoka sokoni aliyaengaenga yale mayai mpaka akafika nyumbani kwao* ‘when she came from the market, she kept well the eggs until she reached home’);
- fanya aste aste* ‘make or do steadily/slowly’ (e.g.: *amekuwa akiifanya ile kazi aste aste kwa kuwa hataki kufanya kosa lolote* ‘he has been doing that work steadily/slowly because he does not want to make any mistake’);
- funika gubi gubi/kubi kubi!* ‘cover completely/tightly’ (e.g.: *nilikutana na mwanamke aliyekuwa amejifunika kanga gubi gubi* ‘I met with a woman who had covered herself completely with a khang’);
- futika futi* ‘hide something or keep a secret in his heart’ (e.g.: *Andrew ameifutika futi siri ya yaliyomfika alipokuwa masomoni Marekani moyoni* ‘Andrew hid the secret of what had happened to him while he was studying in America’);
- gwanyuka gwanyu* ‘break part, especially of a tree’ (e.g.: *alianguka baada ya utanzu aliokalia kugwanyuka gwanyu* ‘he fell after the branch he seated on broke off’);
- hoi hoi* ‘noises made during the demonstration of joy/happiness’ (e.g.: *baada ya sherehe ya arusi kufanyika wanawake waliongozana kwa hoi hoi hadi kwa bwana arusi* ‘after the wedding ceremony was finalised, women went with a lot of noises with happiness to the groom’);
- jaa fori fori* ‘be full or of great quantity’ (e.g.: *wakati wa sherehe ile vijana walijaa fori fori ikawa huwezi kupata mahali pa kuketi ukumbini* ‘during that ceremony, teenagers were filled to the brim many until it was not easy to get a seat in the hall’);
- jaa furi furi* ‘meaning and use like *-jaa fori fori*’;
- jaa kocho kocho* ‘exist/be in abundance’ (e.g.: *baada ya mvua kunyesha vizuri msimu huu matunda ya kila aina yamejaa kocho kocho sokoni* ‘after it rained so well this season, fruits of all kind are in abundance in the markets’);
- jaza puku puku* ‘be completely filled. Meaning and use like *-jaa pomoni*’;
- jipweta pweta* ‘fall into a place for a rest’ (e.g.: *nilipofika nyumbani nilikuwa nimechoka nikajipweta kochini pweta na kuishia kulala* ‘when I reached home, I was exhausted and I fell into the couch and ended up sleeping’);
- jitupa bwata* ‘fall/throw down violently’ (e.g.: *alipofika mjini alikuwa amechoka tik, akajitupa kitandani bwata* ‘when he reached the city, he was very tired and threw himself into the bed’);
- kataa kata kata* ‘refuse, deny completely’ (e.g.: *tumejaribu kumshawishi asimwoe msichana asiyemjua asili wala fasili lakini amekataa kata kata kuusikiliza ushauri wetu* ‘we tried to persuade him not to get married to a girl whom he did not know her nature well, but he refused to listen to our advise’);

- katika *kacha* ‘break off a tree or branch’ (e.g.: *mtoto alianguka baada ya utanzu uliofunguwa bembea kukatika kacha* ‘a child fell after the branch which he was holding a swing broke off’);
- keketa *kichi kichi* ‘cut something which is solid’ (e.g.: *aliuchukua ule msumeno na kuanza kuukeketa ule ubao kichi kichi hadi ukakatika* ‘he took that saw and started to cut that wood until it was completely cut’);
- kimya jii* ‘much silence, settling quiet after failing to do anything’ (e.g.: *alipoulizwa kwa nini alishiriki katika ule uhalifu alishindwa la kufanya akabakia kimya jii* ‘when he was asked why he got involved in that crime, he remained quiet/remained silent’);
- komea *kome kome* ‘close everywhere/close all’ (e.g.: *walishauriwa kuikomea milango na madirisha yote kome kome kabla ya kuelekea mjini* ‘they were advised to close all the doors and windows before going to town’);
- kwajuka *kwaju kwaju* ‘pale; pale colour until it was no longer available’ (e.g.: *baada ya kuliacha shati lake nje kwa siku kadha limeishia kukwajuliwa kwaju kwaju na jua* ‘after he left his shirt outside for few days, it ended up pale by sun’);
- kwanyuka *kwanyu* ‘meaning and use like -*gwanyuka gwanyu*’;
- la *nyamu nyamu* ‘eat everything without retaining anything or worrying’ (e.g.: *wale wafanyikazi walikila kile chakula nyamu nyamu baada ya kuimaliza kazi waliyopewa* ‘those workers ate that food without retaining anything after finishing the work they were given’);
- legea *rege rege* ‘be very faint or weak’ (e.g.: *ule ukambaa ulikuwa imara lakini baada ya kuchezeza na watoto umelegea rege rege* ‘that string/rope was strong, but after it was swayed with by children, it become weak’);
- lewa *akalewa lewa* ‘be very drunk until unable to walk properly’ (e.g.: *sasa unataraji Kinoo akutambue vipi na amelewa akalewalewa maji anayaita mma* ‘how do you expect Kinoo to recognize you, while he was dea drunk?’);
- lewa *chopi* ‘drink too much alcohol, be very drunk; meaning and use see -*lewa akalewa lewa* and -*lewa chakari*’;
- lewa *lewa lewa* ‘be totally drunk’ (e.g.: *Richard alifika mkutanoni amelewa lewa lewa hadi akaonekana mjinga* ‘Richard came to the meeting totally drunk, until he looked stupid’);
- lia *buum* ‘provide a sound like a gunshot or cannon’ (e.g.: *wakati wa sherehe ya kuwakumbuka askari waliofariki wakati wa Vita vikuu vya Dunia mizinga ilipigwa ikalia buum* ‘during the remembrance ceremony of the dead soldiers from the World War, they hit the cannon’);
- lia *ng’aa ng’aa* ‘cry like a baby/child’ (e.g.: *yule mtoto aliyeachwa bila ya mwangalizi alishinda kulia ng’aa ng’aa* ‘the baby, who was left behind without a babysitter, was crying through out’);

- lowa chepechepe* ‘be wet at all/wholly/entirely; drenched perfectly/completely/thoroughly’ (e.g.: *ile mvua yote ilimnyia akalowa chepechepe; alipofika nyumbani alikuwa akitiririkwa na maji* ‘the rain rained on him completely, when he reached home, he was wet entirely’);
- lowa rovu rovu* ‘meaning and use like *lowa chepechepe*’;
- njongwa njongwa* ‘it is used to tell the motion of a tall person of stepping long steps and slowly’ (e.g.: *yule msemaji alipoanza kumsema Mrefu vibaya alijikasirikia na kwenda njongwa njongwa, watu walipotabahi akawa amekwisha kujiondokea* ‘when the speaker started to talk badly of the tall person, he was mad and walked with long steps and slowly; when people look at him, he was already disappeared’);
- nyakua nyaku* ‘take something by force’ (e.g. *yule kijana alikinyakua nyaku kibeti cha mwanamke wa kitalii kisha akatimua mbio kuelekea upande wa kusini uliokuwa na watu wengi* ‘that young man took by force a matchbox of a female tourist and ran away to towards the south, where there were many people’);
- nyatia nyatu nyatu* ‘match/head towards somewhere without wanting to be noticed/ walk silently towards’ (e.g.: *mtoto alimnyatia mwenzake nyatu nyatu na kumfumba macho kwa nyuma* ‘the child was walked toward the other child without wanting to be noticed and closed the other child’s eyes from the back’);
- nyofoa nyofu* ‘use force to remove a clot of meat by using teeth’ (e.g.: *yule simba alipomshika yule kulungu alianza kuinyofoa nyama yake nyofu* ‘when the lion caught the raven, it ripped of the meat at a go’);
- pachuka pachu* ‘fall down after what you held slipped’ (e.g.: *yule mtoto aliuchezea ule utanzu hadi ulipopachuka pachu na kumfanya aanguke vibaya chini* ‘that child was playing with the rope until it slipped and he fell down badly’);
- panda shuka* ‘go up and down/wander’ (e.g.: *baada ya panda shuka za miaka isiyopungua miwili akitafuta kazi, Jimna aliamua kuondoka nchini na kwenda kuijaribu bahati yake Uingereza* ‘after wandering for not less than two years searching for job, Jimna decided to move away from the country and went to try his luck in England’);
- pekua peku peku* ‘browse all over; search by removing things/items mainly which are concealed’ (e.g.: *wale kachero walipoingia katika nyumba ya yule mwandishi walipekua vitu vyake peku peku wakikafuta chochote kinachoweza kumtia matatani* ‘the policemen went to the reporter’s house and searched everything for something/anything which might hold him guilty’);
- pesa kupe kupe* ‘twinkle eyes especially because of shame’ (e.g.: *yule jamaa aliyeshikwa ugoni na mke wa jirani yake alipesa macho yake kupe kupe*

- alipokuwa akizomewa na wanakijiji* ‘the guy, who was caught having sex with his neighbor’s wife, was twinkling his eyes, when people were sneering at him’);
- pita ndii au ndruu* ‘pass by a car (suddenly)’ (e.g.: *ule mkweche wake wa gari ulipita ndruu huku ukitoa moshi mwingi ajabu* ‘the old ramshackle of car car passed suddenly by leaving behind a lot of smoke’);
- pita tiri* ‘meaning and use like *pita ndii au ndruu*’;
- pita vuum* ‘pass of a car for race/rapidly/ pass at high speed’ (e.g.: *lile gari la safari lilipita tulipokuwa vuum* ‘that travelling car passed rapidly where we were’);
- pofua pofu* (-*pofua pofu*) ‘cause blind/blind blinded’ (e.g.: *yule mzee aliviangukia vile vingingi vikampofua macho yake pofu, sasa anatembelea mkongojo* ‘that old man fell on to those stumps and they blinded him, now he walks with a crutch/walker’);
- ponea chupu chupu* ‘recover by chance/survive by chance’ (e.g.: *walivamiwa na wanyama wakali wakaponea chupu chupu* ‘they were attacked by wild animals and survived by chance’);
- pukutika machozi kupu kupu* ‘shed tears/tears in abundance’ (e.g.: *baada ya kuisikia habari ya yaliyomfika mumewe, Farida alipukutikwa na machozi kupu kupu* ‘after hearing news of what has happened to her husband, Farida shed a lot of tears’);
- pukutika puku puku* ‘shed plentifully; fall in great quantity by several objects/ things’ (e.g.: *baada ya ule mti kutingishwa tingishwa, matunda yalipukutika chini puku puku* ‘after that tree being shaken several times, fruits started to fall plentifully’);
- pumzi kutoka fyoo* ‘sound of breath; sound by making a deep breath’ (e.g.:
 1. *watoto waliacha kucheza mpira wao ulipodungwa na unyasi ukatoka pumzi fyoo* ‘children stopped playing after their ball hit by a grass and became flat;
 2. *yule mlevi alipofika nyumbani alijitupa kochini na kulala baada ya muda akawa anatokwa na punzi fyoo* ‘that drunkard reached home and threw himself on the couch, after a while he was breathing deeply’);
- pweteka pwete pwete* ‘collapse due to weakness’ (e.g.: *baada ya kusikia kuwa mwanawe alishindwa kufaulu alijipweteka pwete kochini bila ya kusema lolote* ‘after hearing that his child did not pass, he slumped on the couch without saying anything’);
- raru raru raru* ‘tear; all be torn’ (e.g.: *alivichukua vile vyeti na kuvirarua raru raru vyote* ‘he took those certificates and tore them all’);
- raruka nyambu nyambu* ‘tear asunder completely’ (e.g.: *alipopitia kwenye ule mwanya mdogo nguo zake ziliraruka nyambu nyambu* ‘when he passed through the tiny opening, his clothes were torn completely’);

- rashia rasha rasha* ‘sprinkle repeatedly’ (e.g.: *aliniudhi kwa kuurashia mkate wangu mafuta rasha rasha badala ya kuupaka vizuri* ‘he hurt me by sprinkling oil in my bread instead of wiping it thoroughly’);
- reghea rege rege* ‘meaning and use see *legea rege rege*’;
- renga rege* ‘be foolish or stupid; make stupid or astounding’ (e.g.: *alinikasirisha kwa kujaribu kunirenga renga kama awafanyavyo watu wengine na kuishia kuwanyang’anyahela* ‘he made me angry by trying to make me look stupid as he does to other people and took their money’);
- roa rovu rovu* ‘meaning and use like of *lowa rovu rovu*’;
- shughulika kara kara* ‘be completely occupied/be fully engaged’ (e.g.: *alishindwa kusema naye baada ya kumkuta ameshughulika kara kara katika kiwanda chake* ‘he did not talk to him after finding him completely occupied in his factory’);
- tabwarika tabwa tabwa* ‘be very wet and soft’ (e.g.: *alitumia maji mengi ule wali ukaishia kutabwarika tabwa tabwa* ‘she used a lot of water and that rise became very wet and soft’);
- tanzuka tanzu* ‘get out of a certain complexity/ be completely untangled’ (e.g.: *baada ya kuisoma ile makala nilitanzukiwa tanzu na mawazo yaliyokuwa yakinisumbua* ‘after I read that article, I got out/away from complexity which was disturbing me’);
- teketea teke teke (tiki tiki)* ‘burn completely, often used in food’ (e.g.: *alikisahau chungu kilichokuwa mekoni yale maboga yakateketea teke teke* ‘he forgot the pot in the stove and the pumpkin burnt completely’);
- tepetea tepe tepe* ‘be soft or loose. Uses see *tebwereka tebwere*’;
- tingisha kichi kichi* ‘shake powerfully’ (e.g.: *yule askari alipomshika yule sinzia alimtingisha kichi kichi kabla ya kumwongoza hadi kituo cha polisi* ‘after that policeman arrested the pick pocket, he shook him powerfully before guiding him to a police station’);
- tokea yuu* ‘happen suddenly’ (e.g.: *alikuwa akivipanga vitu walivyoiba wakati alipotokewa na polisi yuu!* ‘he was arranging the things they had stolen, when the policemen appeared suddenly’);
- tokwa na jasho jeke jeke* ‘sweat profusely’ (e.g.: *alifanya kazi mahali palipokuwa wazi akawa anatokwa na jasho jeke jeke* ‘he was working in a open space and sweated profusely’);
- tulia tuli* ‘be quiet/static/settled’ (e.g.: *baada ya kuelezwa zile habari hokushtuka kamwe, alibakia kutulia tuli tu* ‘after he was told the news, he did not react at all, he remained quiet’);
- tumbukia tumbwi* ‘fall out. Meaning and use like *anguka chubwi*’;

- twanga twaa* ‘hit strongly’ (e.g.: *watu walichukua magongo na kumtwanga yule nyoka twaa!* ‘people took wooden poles and hit that snake strongly’);
- vuja jia jia* ‘be leaked to the bulk’ (e.g.: *kile kibuyu kilivuja jia jia hadi maji yote yakaisha* ‘that calabash leaked until the water got finished’);
- vunjika keche(keche)* ‘be completely broken/destroyed’ (e.g.: *kile chombo chake cha video kimevunjika keche baada ya kuangukiwa na lile gunia* ‘his video was completely broken after the gunny sack fell onto it’);
- vunjika nyaka nyaka* ‘be completely destroyed’ (e.g.: *yule mtoto aliiangusha ile chupa ya chai ikavunjika nyaka nyaka* ‘that child drop a thermos and destroy it completely’);
- washa waa* ‘light at once’ (e.g.: *baada ya kujitoma chumbani aliyawasha mataa waa na kuuona uharibifu uliosababishwa na wale wahuni aliowaachia uangalizi wa nyumba* ‘after entering in the bedroom, he put on the lights at once in order to see the damage caused by the hooligans he had entrusted them with the house keeping’);
- zama zii* ‘go somewhere and delay to return’ (e.g.: *tumemtuma Ashura mjini lakini masaa matatu yamepita tangu aende, kazamia zii huko* ‘we sent Ashura to town, but three hours have passed since she went there. She delayed to return’);
- zima zii* ‘pause/keep them quite’ (e.g.: *mvua ilipoanguka ule moto uliokuwa ukiteketeza yale majengo ulizimika zii ikabakia harufu yake tu* ‘when it was raining, the fire, which was burning the buildings, paused and remained but for its smell’);
- zimia zii* ‘lose consciousness’ (e.g.: *yule mzee alipigwa kwa nguvu kisogoni akaanguka chini na kuzimia zii huku akiibiwa vitu alivyokuwa nayo* ‘the old man was hit in the head, he fell down and lost consciousness, then he was robbed of everything he had had’).

For the **polysyllabic** examples we find:

- alika pa pa pa* ‘shoot with a gun’ (e.g.: *usiku tulishindwa kulala kwa sababu ya risasi zilizokuwa zikialika pa pa pa* ‘at night we could not sleep because of a gun shots/shooting’);
- alika tatata tatata* ‘shoot with a gun’ (alike –*alika pa pa pa*’);
- anguka pu pu pu* ‘fall of several things one after the other like of coconut or mangoes fall’ (e.g.: *mkwezi alipoanza kazi yake nazi zilianguka chini pu pu pu* ‘when the creeper started working, coconut fell down repeatedly’);
- beba hobela hobela* ‘carry carelessly/without careful/seriously’ (e.g.: *zile nyanya ziliharibika kwa kuwa wale wafanyikazi waliyabeba matenga yenyewe hobela hobela* ‘those tomatoes were spoilt because those workers carried them carelessly’);

- bingirika bingiri bingiri* ‘twist and turn all’ (e.g.: *yule mkwea milima aliteleza akabingirika bingiri bingiri mpaka chini, akafa fi* ‘that mountain climber, climbed up the hill, he slipped, twisting and turning all to the bottom and died’);
- boboja bo bo bo* ‘meaning and use like *-birua biru*’;
- boboka bo bo bo* ‘talk carelessly/speak/blurting nonsense’ (e.g.: *mwiru anachukiwa na watu wengi kutokana na tabia yake ya kuboboka bo bo bo* ‘so many people hate Mwiru because of his behaviour/habit/character of talking nonsense’);
- bweka bwe bwe bwe* ‘bark like a dog, talk nonsense, talk noisy’ (e.g.: *nilipomtaka anieleze kwa nini alinifitini kazini aliishia kubweka bwe bwe bwe tu* ‘when I wanted him to tell me why he talked badly of me at work; he ended up blurting nonsense’);
- chaga ngungundu* ‘be busy with something or hold something tightly without letting it go’ (e.g.: *nimejaribu kumkanya asimshaki mzee wake lakini haikufaa kitu, amechaga ngungundu* ‘I tried to warn him not to sue his parent, but it did not work, he was hell bent on it.’);
- chechea che che che* ‘walk like a person who has injured his leg’ (e.g.: *alianguka vibaya akateguka mguu wa kushoto akawa anachechea che che che* ‘he fell badly and dislocated his left leg’);
- cheka kwa kwa kwa* ‘laugh loudly’ (e.g.: *baada ya mwanafunzi yule kukosea jibu la swali wenzake walicheka kwa kwa kwa. Wengine husema: -cheka kwe kwe kwe* ‘when that student answered the question wrongly, his colleagues laughed at him loudly’. Others say: *walicheka kwe kwe kwe*);
- chiririka chiriri chiriri* ‘flow in series or at once’ (e.g.: *alijikata mkono damu ikamchiririka chiriri chiriri hadi tukajiwa na hofu kubwa sana* ‘he cut his hand and a lot of blood flowed until we were very worried’);
- didimia di di di* ‘be completely drowned or lost’ (e.g.: *alikuwa na biashara nzuri lakini baada ya kesi ya mwaka jana imedidimia di di di; sasa hana chochote* ‘he was having a good business, but the last year case completely drowned it; now he has nothing’);
- duguda dugudu dugudu* ‘shake something into something else’ (e.g.: *nilipolitikisa lile yai liliduguda dugudu dugudu nikajua kuwa lilikuwa viza* ‘when I shook that egg, it shook like there was something in it and I found out it was rotten’);
- dunda du (du-du-du)* ‘hit loudly/with loud sound’ (e.g.: *hatukujua kilichokuwa kinaendelea huko ndani hadi tuliposikia kitu, kikiidunda du ikatubidi tukaribie* ‘we did not know what was going on inside until we heard it hit with loud sound, hence we went closer’);

- enea vururu* ‘spread everywhere and in abundance’ (e.g.: *msimu huu maembe yamezaa kazole, ukienda sokoni utayakuta yameenea vururu* ‘this season mango trees have produced in plenty, when you go to the market they are spread everywhere and in abundance’);
- eupe pe pe pe* ‘very white’ (e.g.: *Hamisi alikuwa amevaa shati jeupe pe pe pe* ‘Hamisi was wearing a very white shirt’);
- eusi ti ti ti* ‘very dark/black’ (e.g.: *watu humcheka Odour kwa kusema kuwa haonekani gizani kwa kuwa ni mweusi ti ti ti* ‘people laugh at Odour by saying that he cannot be seen in darkness because he is very dark/black’);
- fanya hobela hobela/-shaghala baghala* ‘act/do carelessly/without carefulness’ (e.g.: *badala ya kuifanya kazi jinsi walivyoagizwa wameishia kuifanya hobela hobela tu* ‘instead of working as it is was required of them, they ended up doing it carelessly’);
- fariki fo fo fo/fe fe fe* ‘die completely/quite dead’ (e.g.: *yule kijana aliyeuparaga ule mwerezi aliteleza na kuanguka chini akafariki fe fe fe!* ‘that young man who attempted to climb up the cedar tree slipped, he fell down and completely died’);
- funga ki ki ki* ‘be completely/quite dead’ (e.g.: *alichukua kile kifuko na kukifunga ki ki ki kabla ya kumkabidhi yule tarishi* ‘he took the small bag and tied it firmly before presenting it to the messenger’);
- giza totoro* ‘very dark/heavy darkness’ (e.g.: *mtoto alishindwa kutoka nje kutokana na giza totoro lililokuwepo* ‘the child did not go out because of the intense darkness which was there’);
- gonga ngo ngo ngo* ‘drive a nail’ (e.g.: *wale waashi walikazania kugonga ngo ngo ngo tukashindwa kuyaendeleza maongezi yetu* ‘those masons kept on driving the nails until we were not able to continue with our talk’);
- gugumia gu gu gu* ‘swallow something by force or with difficulty’ (e.g.: *alipopewa ule mwarubaini aliugumia gu gu gu huku ameyafunga macho yake* ‘when he was given that neem drink, he swallowed it difficultly with closed eyes’);
- halambe! (harambee!)* ‘synergy. A call to put people/make people work especially an encouragement to heavy work’ (e.g.: *watu walipolishika lile gari kiongozi wao alisema, “harambee” halafu wote wakaliimua kwa nguzu zao na kulikwamua matopeni* ‘when they held on to that car, their leader encouraged them, then they all took up by all their strength and removed it from the mud’);
- hamrere hamrere* ‘many endless words’ (e.g.: *waliishia kuisahau kazi waliyotakiwa kuifanya kwa kuzama katika hamrere hamrere* ‘they ended up forgetting the work they were supposed to be doing, by concentrating on talking endless chit chat’);

- hongera hongera* ‘congratulation/deserve safe, words told to someone when he is in something/when he is in something/when he did something’ (e.g.: *baada ya Amina kujifungua shoga zake walimwendea na hongera hongera* ‘after Amina’s delivery, her friends went to see her/congratulate her’);
- jaa pomoni* ‘be completely filled up, over flow’ (e.g.: *alinipakulia chakula kingi kikajaa sahanini pomoni hadi nikaona aibu kukila* ‘he served me a plate completely filled with food, until I was ashamed to eat’);
- kamata ndi ndi ndi* ‘hold by force or strongly’ (e.g.: *yule mchopozi alijitahidi kujivuta lakini akashindwa kwa kuwa alikuwa amekamatwa ndi ndi ndi na watu waliokuwa wamemshika* ‘the thief was struggling to get out, but he failed because he was held strongly/firmly by the people, who had caught him’);
- kamatana papatu papatu* ‘catch one another clanging cymbal. Consist entirely, completely surrounding itself’ (e.g.: *tulishindwa kuvitenganisha vile vipande vya mbao vilivyokuwa vimekamatana papatu papatu* ‘we were unable to separate the pieces of wood, which were tightly held together’);
- kata kee kee kee* ‘cut it with an ax or saw’ (e.g.: *tulijua kuwa alikuwepo baada ya kusikia sauti ya mti ukikatwa kee kee kee* ‘we knew he was around/there after we heard the cutting of the tree by a saw’);
- katika ka ka ka* ‘disruption in the tree/cut tree’ (e.g.: *ule mti uliinamia upande mmoja kisha ukaanza kukatika ka ka ka* ‘that tree leaned on one side, then it started to disrupt/break’);
- kauka kukutu* ‘be fairly dry’ (e.g.: *alizitikisa zile nguo mpaka zikakauka kukutu kabla ya kuzianika kwa dakika kadha tu* ‘he shook his clothes until they were dry before he put them in the sun for just few minutes’);
- kaza ndi ndi ndi* ‘set strict’ (e.g.: *yule mama alilizungushia kamba tita la kuni kisha akaikaza ndi ndi ndi* ‘that woman tied the rope to a bundle of firewood and then fastened it strict/set it strict’);
- kiba kibandika, kiba kibandua* ‘step after step’ (e.g.: *baada ya kupewa jibu alilopewa, Juma alianza kuipiga miguu, kiba kibandika, kiba kibandua mpaka sokoni alikomkuta chifu na kumweleza matatizo yake* ‘after he was given that answer, Juma started to move step after step until he reached at the market, where he found the chief and he told him his problems’);
- kikiri kikiri* ‘violence or tumult’ (e.g.: *alianguka na kuteguka mguu katika kikiri kikiri za mashabiki kuingia uwanjani baada ya rais kuamuru milango ifunguliwe* ‘he fell and dislocated his leg after the ruckus of the fans entering the stadium, after the president ordered the gates to be opened’);
- kimbia pukutu pukutu* ‘fled/run in shock, make sound like horses’ (e.g.: *baada ya lile lango kufunguliwa wale farasi walikimbia pukutu pukutu wakielekea uwanjani* ‘after that door was opened, the horses’ ran heading to the stadium’);

- kukurika kukuru kakara* ‘wrestle, to be busy’ (e.g.: *tulifika kwake lakini hatukuweza kupata wasaa mzuri wa kuongea naye kwa kuwa alikukurika kukuru kakara wakati wote ule* ‘we got to his home, but we did not get time to talk to him, because he was busy all the time’);
- kukutaa kukutu* ‘*kukutaa* ‘be dry, very dry for clothes or grasses after being at the sun for a long time’ (e.g.: *jua liliwaka siku nzima kwa hiyo liliporudi nyumbani nguo zangu zilikuwa zimekukutaa kukutu* ‘the sun shone the whole the day, when I got/reached home my clothes were very dry’);
- lala fo fo fo* ‘sleep deeply, sleep entirely’ (e.g.: *alijitupa kitandani na baada ya dakika chache akawa amelala foo* ‘he threw himself into the bed and slept deeply/soundly’);
- lewa chakari* ‘be very drunk, drink too much alcohol’ (e.g.: *wale vibarua walipomaliza kazi ile walielekea kwa jirani kulikokuwa na pombe ya bure wakanywa hadi wakalewa chakari* ‘those laborers, when they finished their work, they went to the neighbour’s place where there were free drinks and they were totally drunk’);
- lia didi didi didi* ‘give voices/sound in series such as of hoofs’ (e.g.: *yule punda alirusha miguu yake na kuzifanya kwato zake kulia didi didi didi* ‘that donkey threw its feet and made its hoofs to provide sound’);
- lia kwi kwi kwi* ‘weep with great grief/sadness/sorrow; cry sorrowly’ (e.g.: *baada ya kufiwa na mkewe katika ile ajali ya ndege alilia kwi kwi kwi kwa majonzi* ‘after his wife died in airplane crash/accident, he cried with great grief’);
- lia pukutu pukutu* ‘produce a lot of sound, especially by animals with hoofs’ (e.g.: *wale farasi wa maonyesho walizipigisha kwato zao zikalilia pukutu pukutu* ‘those horses from the exhibition made their hoofs make sound’);
- ng’ang’ania kukutu kukutu* ‘hold; haul something hardly without letting it go’ (e.g.: *alimtisha mtoto akiachilie kidude alichokuwa ameshika lakini akang’ang’ania kukutu* ‘he threatened the child to let go/release what he was holding, but the child insisted without letting it go’);
- ng’ang’ania ng’ang’anu* ‘hold something very tightly’;
- nyorora nyororo* ‘flow easily like mucus/fall lightly like mucus’ (e.g.: *alipokwenda Ulaya msimu wa baridi alishikwa na mafua kamasi ikawa inamnyorora nyororo* ‘when he went Europe in winter period, he caught flu which made him have a running nose’);
- ondoka tshi tshi tshi* ‘depart by train/travel by train’ (e.g.: *baada ya abiria wote kuingia ndani gari moshi liliondoka tshi tshi tshi* ‘when all passengers were inside, the train started moving slowly’);
- papatika papatu papatu* ‘twitch clanging cymbal. Made a final shock as of the chicken which was slaughtered’ (e.g.: *baada ya kumdengua kichwa yule*

- kuku alimwachilia akapapatika papatu papatu* ‘after the chicken has been slaughtered, it twitched until it settled/ceased’);
- pasua kata kata kata* ‘split firewood’ (e.g.: *tuliwakuta wale vibarua wameshughulika wakipasua kuni kata kata kata* ‘we found the workers splitting firewood into small pieces’);
- peperuka peperu* ‘blow away and completely lost/disappear’ (e.g.: *alikuwa na matumaini ya kuendelea na masomo yake lakini ndoto yake imepeperuka peperu baada ya mdhamini wake kufungwa kwa madai ya ufisadi* ‘he was hopeful of continuing with his studies, but his dream blew away after his sponsor being jailed for allegation of corruption’);
- piga dedede dedede* ‘hit a drum’ (e.g.: *watu walishindwa kulala kutokana na sauti za ngoma zilizopigwa dedede dedede usiku kucha* ‘people did not get to sleep because of the drum, which was hit all night long’);
- piga honi popoo/pipii* ‘blow horn’ (e.g.: *yule dereva wa gari alipiga honi popoo na kuishia kunishtua sana* ‘that driver was blowing his car horn hard that he shocked me’);
- pigana papatu papatu* ‘fight clanging cymbal; fight violently’ (e.g.: *baada ya karamu kuvunjika watu walianza kupigana papatu papatu nasi tukaamua kuondoka kwa kuwa hatukutaka kudhurika* ‘after the party was cancelled, people were fighting violently and we decided to leave because we did not want to get hurt’);
- pigwa pigika* ‘be beaten hardly’ (e.g.: *yule mchopozi aliyekibwakura kifuko cha yule mwanamke alikimbia kwa muda kabla ya kukamatwa na umati wa watu na kupigwa akapigika* ‘that thief, who took that woman’s bag, ran for a while before he was caught by a crowd of people and beaten thoroughly’);
- pita chiki chaka chiki chaka* ‘pass of train’ (e.g.: *gari moshi ilipita chiki chaka chiki chaka ikielekea upande wa Mombasa* ‘the train passed noisily towards Mombasa’);
- pita tanga moshi tanga moshi* ‘meaning and use like *pita chiki chaka chiki chaka*’;
- pururika pururu* ‘fall of compromising/ fall all over the place’ (e.g.: *ukanda wa ushanga ulipokatika zile shanga zilipururika pururu* ‘when the bead string got cut, the beads fell all over the place’);
- saga tiki tiki/unga unga* ‘pound completely/grind flour’ (e.g.: *kinu chake ni kizuri, ukikitumia utaona kinavyosaga mawele tiki tiki* ‘her mill is good; when you use it, you will see how it grinds flour well’);
- sahau sahaulika* ‘forget completely’ (e.g.: *tangu aende Ulaya watu kijijini wamemsahau sahaulika* ‘since he went Europe, people in the village forgot him completely’);

- shusha pumzi hufyu* ‘give out breath, especially after hard working’ (e.g.: *baada ya kuifanya kazi nzito kama ile alishusha pumzi hufyu!* ‘after doing that hard work, he gave out breath’);
- soma kimoyo moyo* ‘read spiritually/quiet’ (e.g.: *alipopewa ile barua aliisoma mwanzo kimoyo moyo kisha akaipaaza sauti yake* ‘after he received that letter, he read it spiritually/quiet first, then he read it loudly’);
- tebwereka tebwere* ‘be quite smooth, to have a quiet soft body’ (e.g.: *mwili wa Amina umetebwerekwa tebwere utadhani mtoto mdogo* ‘Amina’s body is as soft as a baby’);
- tembea chakatu chakatu* ‘walk in a floor or place where shoes make sound’ (e.g.: *tulitambua kuwa hatukuwa peke yetu tuliposikia mtu akitembea chakatu chakatu mita chache kutoka tulipokuwa* ‘we knew we were not alone, when we heard footsteps few meters from where we were’);
- tetereka tetere* ‘be uncertain, lurch here and there or go side to side’ (e.g.: *baada ya kuyanywa yale madawa alishindwa kuhimili akawa anatetereka tetere hadi akaanguka* ‘after taking that medication, he lurched here and there and fell/ unable to control himself’);
- tiririka nde nde nde* ‘flow/flow drop by drop’ (e.g.: *alijikata kidole kwa bahati mbaya damu ikawa inamtiririka nde nde nde* ‘he cut his finger by accident and the blood flowed drop by drop’);
- tiririka ndi ndi ndi* ‘meaning and use like *tiririka nde nde nde*’
- tiririka tiriri tiriri* ‘flow sensuous/fall in abundance from the top’ (e.g.: *kile kibuyu kilichowekwa uchagani kilikuwa na kishimo maji yakawa yanatiririka tiriri tiriri* ‘the calabash, which was put in the sand, was having a hole and the water was flowing sensuously’);
- tukuta tukutiko/tukuto* ‘be restless, nervousness/not settling in one place’ (e.g.: *yule mtoto anatumukuta tukuto, hatulii mahali pamoja* ‘that child does not settle in one place’);
- vuma vuu vuu vuu* ‘blow out loud’ (e.g.: *wale nyuki walikuwa wakivuma vuu vuu vuu hadi tukashindwa kuipita njia ile* ‘those bees were buzzing out loud until we were not able to pass in that way’);
- vurugika vurugu vurugu* ‘be completely destroyed’ (e.g.: *tulifanya kosa la kumshirikisha Mafuu katika ile kamati kwa sasa ameishia kuivurugu mipango yetu vurugu vurugu* ‘we made a mistake of involving Mafuu in that committee; he ended up destroying our plans completely’);
- zurura zururu* ‘go here and there without a specific intent’ (e.g.: *Ali amefutwa kazi akabakia kuzurura mitaani zururu* ‘Ali was fired from his work hence he is wandering here and there without a specific intent/reason’).

From the given examples and other ones collected in the Swahili literature we can try to draw some conclusions. As it concerns their structure, ideophones are monosyllabic or disyllabic, which could be repeated two or three times: *bu* ‘hardly’, *ndi* ‘completely’, *twa* ‘at all, completely, wholly, entirely’, *chap chap* ‘quickly’, *chaka chaka* ‘quickly’, *aste aste* ‘steadily, slowly’.

A few of them are onomatopoeic:

- anguka chubwi* ‘fall into water’ in “*Chubwi!*” *Mambosasa alistuka. Alikuwa ametumbukiza kiatu katika kidimbwi cha maji* ‘Splash (suggested) Splash! Mambosasa jumped. He had placed his shoe in a puddle’ (Kezilahabi);
- anguka tifu* ‘fell into the sand’ in *yule mtoto aliyekuwa amekwea mtini alipomwona mwenye shamba aliruka na kuanguka chini tifu* ‘that child who was was up the tree, when he saw the owner of the farm, he jumped and fell into the sand, plop’;
- bwagika chini bwa!* ‘he tumbled down’ in *Alibwagika chini bwa!* ‘he tumbled down, splat!’ (Abdulla).

Sometimes they are now lexicalised and they become adverbs:

- lowa chepechepe* ‘wet entirely’ in *ile mvua yote ilimnyia akalowa chepechepe; alipofika nyumbani alikuwa akitiririkwa na maji* ‘the rain rained on him completely, when he reached home, he was entirely/completely wet’;
- iva tipwa(tipwa)* ‘get ripe well-shaped’ in *Tulilumwi, msichana mwali, maji ya kunde, aliyekomaa akaiva tipwatipwa mfano wa tunda bivu ambalo kila alionaye hudondokwa mate ya tama ya kulila* ‘Tulilumwi, an adolescent girl, well blossomed like a nature and inviting fruit, which makes mouth-watering for desire of eating it to anyone who sees it’ (Mung’ong’o)

or they even become independent nouns: *pikipiki* ‘motorcycle’ from *piki*, the sound done by such vehicle.

Other ideophones became productive as verbal roots, i.e. *mwa* ‘pour liquids’, from which the verb *-mwaga* ‘pour’ is derived: *yule mwanamke aliyeishi katika ghorofa ya juu aliyamwaga maji yakamwangukia jirani yake wa chini mwa* ‘that woman who lies upstairs pour water once to her neighbor who lives downstairs’.

An opposite process takes place when an ideophone is formed from a verbal root. It is possible to say *-dumu daima* ‘last forever’, but also *daima dumu* ‘forever’, using the same theme as an ideophone, cf. *Chuki iliyoonyeshwa na Minani ni chuki ambayo Elina ataikumbuka daima dumu* ‘Hate shown by Minani is such that Elina will remember it for ever’ (Rutayisingwa).

Similarly *-kataa katakata* ‘refuse, completely deny’ in *tumejaribu kumshawishi asimwoe msichana asiyemjua asili wala fasili lakini amekataa katakata*

kuusikiliza ushauri wetu ‘we tried to persuade him not to get married to a girl who he did not know her nature or definition but he refused to listen to our advise’;
 -*tulia tuli* ‘quiet static settled’ in *baada ya kuelezwa zile habari hakuhtuka kamwe, alibakia kutulia tuli tu* ‘after he was told the news, he did never reacted, he remained quiet static’.

Ideophones could also emphasiezes a colour:

-*eusi tii/tititi* ‘very dark/black’ in *watu humcheka Odour kwa kusema kuwa haonekani gizani kwa kuwa ni mweusi tititi* ‘people laugh at Odour by saying that he cannot be seen in darkness because he is very dark/black’; *Mmoja alishika sufuria kuu kuu, jeusi tii kwa masizi* ‘One (among them) took an old pot, blacked by soot’ (Abdulla);

-*eupe pe pe pe* ‘very white’ in *Hamisi alikuwa amevaa shati jeupe pe pe pe* ‘Hamisi was wearing a very white shirt’); *Jamila alistaajabu kuona katika gari hili anaterremka bibi mmoja wa kiarabu, mweupe pe, mzuri kwa namna yake* ‘Jamila was surprised to see an Arab lady get out of the car, completely white, but beautiful in her own way’ (Abdulla).

In conclusion, Swahili idophones represent sounds which are linked with a certain idea, but are not necessarily onomatopoeic. They are quite frequent in the narrative, adding liveliness and expressivity to the text. In dictionaries they are indicated as adverbs; usually they come along with a verb, seldom with a dependent noun.

References

- Abdulla, M.S. 1960. *Mzimu wa watu wa kale*. DSM-Nairobi-Kampala: EALB, 86 p.
 Abdulla, M.S. 1968. *Kisima cha Giningi*. London-Ibadan: Evans Brothers, 108 p.
 Abdulla, M.S. 1977. “Mke wangu” in AA.VV., *Kinywa jumba la maneno na hadithi nyingine* (Hekaya za kuburudisha): 48-57. DRS: Longman, 74 p.
 Abdulla, M.S. 1984. *Kosa la Bwana Msa*. DRS: Africana Publishers, 192 p.
 Adam, M. 2011. “A Brief Analysis of Dagbani Ideophones”: 23–36 in *Proceedings of the 3rd International Conference on Hausa Studies: African and European Perspectives*, edited by Sergio Baldi and Hafizu Miko Yakasai (Studi Africanistici; Serie Ciado-Sudanese 4). Napoli: Università degli Studi di Napoli “L’Orientale”, Dipartimento di Studi e Ricerche su Africa e Paesi Arabi, 370 p.
 Baldi, S. 1991. review: Jacques Boucneau, *A tentative linguistic bibliography of Swahili 1964–1984*, in *AION* 1991, LI (2): 185–213.
 Bertoncini Zúbková, E. 2009. *Kiswahili kwa Furaha. Corso di lingua swahili*. Roma: Aracne (Tomo I, xxxi–390 p.; Tomo II, xi–405).

- Bittremieux, L. 1926. "Onomatopëen en werkwoord in 't kongoleesch". *Congo: revue générale de la colonie belge*, v. 7, p. 37–42, 758–772. A study of ideophones.
- Boucneau, J. 1987. *A tentative linguistic bibliography of Swahili 1964–1984: basics, phonology & morphophonology, morphology, syntax, lexicography* (Working Papers in Kiswahili No. 2). Rijksuniversiteit te Gent. Seminarie voor Swahili en de Taalproblematiek van de Ontwikkelingsgebieden, 56 p. and the reviewing article by Sergio Baldi (*AION* 1991, 51, 2: 185–213).
- Deed, F.I. 1939. "Ideophones and onomatopoeics in Swahili". *Bull. of the Inter-Territorial Language (Swahili) Committee / Bull. of the East African Swahili Committee* 13: 16–17.
- Doke, C.M. 1935. *Bantu Linguistic Terminology*. London: Longmans, 237 p.
- Höftmann, H. 1989. *Wörterbuch Swahili-Deutsch*. Leipzig: VEB Verlag Enzyklopädie, 420 p.
- Kezilahabi, E. 1971. *Rosa Mistika*. DSM-Nairobi-Kampala: EALB, 98 p.
- Kezilahabi, E. 1974. *Kichwamaji*. DSM: EAPH.
- Kezilahabi, E. 1975. *Dunia uwanja wa fujo*. Nairobi: EALB, 190 p.
- Kezilahabi, E. 1979. *Gamba la nyoka*. Arusha-DSM: Eastern Africa Publications (EAP), 123 p.
- Maho, J.F. 2009. *Bantu Online Bibliography* (Electronic Bibliography for African Languages and Linguistics): <http://goto.glocalnet.net/jfmaho/bob.pdf>.
- Mioni, A. 1967. "La bibliographie de la langue swahili. Remarques et supplément à la *Swahili Bibliography* de M. Van Spaandonck". *Cahiers d'Études Africaines*, 27, VII: 485–532.
- Mung'ong'o, C.G.M. 1980. *Njozi iliyopotea*. DSM: TPH, 176 p.
- Ohala, J.J., L. Hinton, J. Nichols. 1994. *Sound Symbolism*. Cambridge: Cambridge University Press, 384 p.
- Peck, H.T. 1886. "Onomatopoeia in Some West African Languages." *The American Journal of Philology* 7, no. 4: 489–495.
- Reichenbach, C.W. 1967. *Swahili-English Dictionary*. Washington: The Catholic University of America Press, xi–641 p.
- Rutayisingwa, J. 1985a. *Papa la mji*. DSM: Grand Arts Promotions, 105 p.
- Rutayisingwa, J. 1985b. *Tumgidie bwege*. DSM: Grand Arts Promotions, 133 p.
- Snoxhall, R.A. 1938. "The Ideophone in Swahili", *Bull. of the Inter-Territorial Language (Swahili) Committee / Bull. of the East African Swahili Committee* 12: 5–7.
- Spaandonck, M. van. 1965. *Practical and Systematical Swahili Bibliography: Linguistics 1850–1963*. Leiden: Brill, xxiii–61 p.
- Voeltz, F.K.E., Ch. Kilian-Hatz. 2001. *Ideophones* (Typological Studies in Language, 44). Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing, 436 p.
- Wamitila, K.W. 2004. *Kamusi ya Tashbihi, Vitendawili, Milio na Mishangao / K.W. Wamitila* (series Lulu za lugha: 3). Nairobi: Longhorn Publishers, xiii–288 p.